

Cursurile de vară

PROBLEME
DE
**Istorie universală
și românească**

Conferințe
la Cursurile de vară
din Vălenii-de-Munte

◆
1929

Ediția Fundației culturale CUVÎNTUL, Vălenii-de-Munte

Cuvîntarea la deschiderea cursurilor

Mai mult decît în orice an, deschid cu încredere aceste cursuri.

Ele sînt necesare. Dacă n'aş avea această conştiinţă, nici nu le-aş continua. Căci nu mai e vremea lucrurilor fără folos. Le face, din cauza unei lungi tradiţii, mai apăsătoare decît la noi în Apus, învăţămîntul oficial, cu lucrurile care trebuie uitate fără a lăsa măcar cea „gîmnastică a minţii“ de care se tot vorbeşte la limba latină sau la matematicile înalte. Noi nu ni putem permite acest lux. De ce am cheltui în zădar vacanţele profesorilor şi ale atîtor ascultători cari s'ar putea găsi mai bine aiurea !

Necesitatea cursurilor de vară s'a dovedit aici prin lunga lor dăinuire de peste douăzeci de ani. Concurenţa ministerială care s'a încercat de la început, cu profesori şi elevi, de o potrivă salariaţi, la Iaşi, a reuşit numai să ni aducă aici cea mai mare parte din cei de acolo. Tot ce s'a mai înjghebat, la Cîmpulungul Bucovinei, în Ardeal, a dat greş. Noi, am rămas.

Această dăinuire are explicaţia ei în sensul adînc al acestui învăţămînt liber.

El întruneşte cîteva condiţii pe care în zădar le-ai căuta la orice şcoală de Stat.

El caută *a ţinea în curent pe ascultători*. Ştiinţa e relativă : ea se schimbă. Ajunsă la un punct, drumuri nesfîrşite se deschid dincolo de dînsul. A şti înseamnă numai a dori să ştii mai mult şi a fi gata să ştii altfel. Cînd, acum vre-o lună, marele fizician frances Perrin ni vorbea de teoria sa, atîta timp contestată în Franţa, a mişcării perpetue în atom asemenea cu ceia ce se petrece în sistemele solare, cî imense perspective se des-

chideau pentru altă fizică, poate și pentru altă chimie! Ieri, d. Olgierd Górká făcea cunoscută la Academia din Cracovia găsi-rea în München a unei întregi cronici germane a lui Ștefan-cel-Mare, cerută pentru istoria universală a lui Hermann Schedel, acela din culegerile cărui am descoperit scrisoarea lui Vlad Țepeș, dăruită lui Ioan Bogdan pentru „Vlad Țepeș” al lui: cine știe ce poate răsări de acolo pentru Istoria Românilor! Aceste lucruri trebuie știute, știute de *oricine*.

Căci *a ști cât trebuie din tot e datoria omului cult*. Numai așa el poate întrece pe „incult”, care, ca țeranul nostru, are, instinc-tiv și tradițional, *un sistem al lui de cultură*, care e *integral și armonios*. Specialitatea fără legături și fără orizont e o mare primejdie, pentru fiecare și pentru societatea în care trăiește. Tot haosul de astăzi vine din faptul că istoria contemporană e condusă în mare parte de astfel de specialiști.

Orice cultură trebuie să fie însă și *însuflețită*. Ne-am deprins cu surogatele moarte ale culturilor vii. Trăim din resumatele de bacalaureat învățate pe de rost. Cunoaștem floarea din botanică și din spițerie, fructul din extrasele în comerț. N'avem *contactul direct cu obiectele întrate în cunoștința noastră, presinterea lor călduroasă de acela care ca descoperitor se ocupă de ele*.

N'avem nici sentimentul, nespus de prețios, *că am colaborat noi cu voia bună a noastră, cu inteligența și energia noastră la cunoștințele primite, că le-am interpretat și, fie și într'o cantitate infinitesimală, le-am adăugat*. De ce iubește cineva mai mult decît marile cetăți, pe care le admiră, colțișorul de sat unde a plantat un pom și a ridicat un zid?

Și, cum am spus-o de atâtea ori, aceste cunoștinți, care nu au să semene cu gîngăvirile de la bacalaureat și de la mai toate examenele universitare, trebuie prefăcute în *mijloc de acțiune al fiecăruia asupra societății*, a cării parte vie, larg îndreptățită după constituțiile contemporane, este.

Marele nostru neajuns azi e că *pentru fiecare chestie mare n'avem adevărul crezut în adevăr de toți*. Fiecare îl caută pen-tru el și își închipuie că l-a găsit, atunci cînd, și mai rău, nu

crede, din inerție, că nici n'are nevoie de dînsul. Dar, într'o vreme în care *autoritatea trebuie înlocuită în mare parte prin consens*, pregătirea acestuia e o datorie cetățenească.

Încercăm a o îndeplini aici.

În ce privește omul, cu multiplele lui rosturi, totul poate fi privit ca relativ, totul e supus la interpretare. Pentru rațiuni de fanatism documentar, căpătat din studii medieviste, pentru scrupule filologice, a interzice ipotesa, cum se încearcă, e o greșală. Pe aripile ipotezei numai, poate să zboare cîeva spre culmile unde e adevărul pe care în cele mari nu-l vom atinge niciodată.

Dar în această atît de vastă relativitate sînt anume mari întrebări, a căror deslegare, neconținut încercată, e mai grea decît a altora. Multe din ele nu vor avea-o niciodată cu certitudine. Și, totuși, în chip firesc, către dînsese se întorc mai cu pasiune ochii tuturor. Prin singurul fapt că în jurul lor se face răscolirea științei întregi, a tuturor siguranțelor căpătate, discutarea acestor probleme aduce cel mai mare folos studiilor din domeniul întreg unde ele se ivesc.

Le vom prezenta aici, măcar pe cîteva din ele, acelea care ni se par esențiale, fără a deosebi istoria Romînilor de istoria universală. Nu poate fi o adevărată separație între dînsese. Isolată, istoria noastră n'are înțeles. Popor mai mic, dar pus într'un loc prielnic sinteselor, ni-am însușit tot ceia ce am primit, armonisînd după instinctele și nevoile noastre sufletesti toate elementele împrumutate. Și, pe de altă parte, n'avem niciun motiv să continuăm a accepta istoria omenirii așa cum e scrisă, în chip divergent, după ambiții pe care nicio metodă nu le poate opri și infrina, de popoarele cele mari. Ci, profitînd de poziția noastră geografică și de existența sinteselor care ni s'au impus, trebuie să fixăm linii și puncte de popas pentru viața lumii pe care ceilalți, chiar cînd le văd, nu le țîn în samă.

LECTȚIA I-ii.

Probleme de preistorie.

Întăia problemă care ni se infățișează — și care e *un întreg șir* de probleme — privește miile de ani ale vieții preistorice, care, de fapt, îndată ce cutează a vorbi și a povesti, devine cea mai veche istorie a omenirii.

Ele răsar din descoperirea entusiastă, în mai multe țeri, de mai multe școli, a unui material care uimește și ajunge a copleși, îndreptățind avânturile cele mai mărețe, dacă nu și stabilirile cele mai serioase și mai trainice. Căci de acestea nu va putea fi vorba atîta timp cît nu știm nimic din ce ascunde pămîntul în nouă zecimi ale întinderii sale (în India, China, Siberia; în Africa adîncă; în Oceania; în orice alte părți ale Americii afară de Mexicul care ni-a redat tesaurele; în multe părți chiar din Europa, fie și cea apuseană).

Franța a destăinuit preistoria pietrei și a omului; Scandinavia a dat și dă tot ce trebuie pentru a înțelege epoca fierului; Bretania presintă enigmaticele ei dolmene și menhiruri pentru culturile necunoscute; cele două colțuri, gascon, al Franciei, catalan, al Spaniei, arată că o artă de un extraordinar simț al expresiei și mișcării s'a dezvoltat la oamenii din peșteri; în Elveția vechiul lemn putred din lacul de Geneva ne inițiază în miile de ani ale locuințelor lacustre; malurile Balticei prin *kjoekkenmoedings*, depozitele formate de rămășițele alimentelor, informează asupra bazei materiale în existența unei rase; în Italia civilizația villanoviană se poate cerceta pe temeiul a nenumărate descoperiri; *nuraghile*, turnurile goale și mute din Sardinia și Baleare, pun întrebări la care se îngînă abia un răspund timid. În Balcani, Macedonia, Tracia își deschid adîncu-

rile pentru a face să se întrevadă ce n'a știut nici mitologia. La noi, o întreagă civilizație vădită prin cea mai interesantă din ceramice, aflătoare doar și în Ungaria, care încă îi dă numele, se așează lângă urmele unei industrii, cu întrebuințări ale bronzului cum se vede din săbiile aflate la Drajna-de-jos, din lamele încovoiate la capăt cu schițarea unui cap de pasăre, „banul“ cel mai vechiu, aflat în aceiași regiune, pe lângă formidabila descoperire a coifului de aur în aceleași părți prahovene. În Oltenia, apoi pe valea munteană a Mostiștei, pe înșuși terenul care sprijină clădirile Bucureștilor, la Cucuteni în Moldova, în cutare locuri basarabene ea ni-a dat cunoștinți neașteptate despre cei mai vechi dintre strămoșii noștri.

Păcat numai că pentru a fixa distincții se întrebuințează și acuma termeni geologici de quaternar și terțiar, acei geografici de La Thène, Hallstatt, Neanderthal corespunzând găsirilor de obiecte și crani...

Probleme s'au pus pretutindeni și ipotesa s'a ridicat, îndrăzneț.

Viața cea mai veche a Celților, cunoscută până atunci numai din paginile istoriei și din urmărirea numelor de localități, ca, la noi sau lângă noi, prin *dunurile* (town, dun, din în Londinum-London; v. Yverdun, Dumbarton, Dunbar, Dundee, muntele Taunus¹) de la Singidunum (Belgrad), de la Durostorum, de la Noviodunum-Isaccea, pe lângă „Karștul“ (stîncă) de la Hirșova-Carsum și așezările celtice de la vărsarea Nistrului în Liman, se întregește astfel. Stăpînirea lor pe Dunăre, pătrunderea lor în Balcani până la capul Tenar, creația „Galației“ anatolice au astăzi un mai adînc înțeles. Un abate a crezut chiar că poate schița liniile generale ale unei religii preistorice, pornind de la represintările umane caricaturale și obscene.

Prin ipotezele preistorice încercate de harnicii cercetători catalani (publicate în Anuarul „Institutului de studii catalane“

¹ Dr. Rudolf Kleinpaul, *Die Ortsnamen im Deutschen, ihre Entwicklung und ihre Herkunft*, Berlin-Leipzig 1912, în culegerea „Göschel“, p. 30 și urm.

din Barcelona) ajungem, azi, la oarecare rezultate cu privire la misterioasa rasă a Iberilor, cu derivația ei celtiberică.

Dar tot pe acest teritoriu tovărășia în săpături a unui proprietar țeran și a unui medic de provincie a stîrnit problema, cu zgomotoase lupte academice, a Glozelului. Pentru d. Saloman Reinach acele pietre cu caractere săpate represintă, ca și în ipotesa originii europene a Arilor (la Baltică, după unii; în Dacia după Teohari Antonescu, pe lîngă cuibul de zei al Cărpaților pe care credea că l-a găsit un Nicolae Densușianu) ori a originii iberice a bronzului, Europa învățătoare a Asiei de la care se credea pînă acum că s'au împrumutat toate. D. Dussaud opunea că literele de la Glozel represintă o înceată inițiere a „descoperitorilor“ în taina alfabetelor siriene. Unii observau că pe terenul săpăturilor stratele nu sînt întrerupte, alții că rădăcinile pomilor n'au trecut prin materialele descoperite. D. Camille Jullian vorbea de litere latine cuprinzînd formule de vrăjitorie. Cutare-și amintea că și Portughesii, cu o metodă dubioasă, au scos la lumină un alfabet neinteligibil. S'a ajuns la anchete domiciliare, la descoperirea de piese în curs de fabricare, la procese penale. Chestia raporturilor dintre Orient și Occident în epoca preistorică va trebui să rămîie deschisă.

La noi, construcțiile, frumoase în cutezanța lor, ale unui Pârvan presintă lupta între Goții meșteri la oale, dar și în posesiunea armelor de bronz, cu Sciții cuceritori aducînd fierul neînvins al munților Altai. Țărta noastră populară, de caracter linear, pusă alături cu pictura geometrică din cimitirul atenian Dipylon, se vădește preistorică. Iar pentru Rusia de Sud, pe baza materialelor aflate mai de curînd, același entusiasm îndrăzneț face pe un Rostovțev să arunce ipotesa unei străvechi Rusii scitice, străbătută de un iranism venit în goana cailor cuceririi.

Se crede că straturi se pot determina și, ca 'e posibil a le calcula cu miile de ani. La Troia, în Creta descoperită de Evans, cu minunile ei de arhitectură și artă, se operează cu astfel de noțiuni, a căror siguranță e tot așa de relativă, citez a o spune, ca și cînd se numerează La Tène-ul și Hallstattul.

Metodele înseși se cer completate. Ceia ce dă trecutul pământului în Europa se poate întregi, cred, cu ce presintă și astăzi viața barbară în regiuni clasice pentru antropologie, ca Australia. Două științi fără destule raporturi între ele vor trebui să-și dea mîna pentru ca să ajungă la singurele aproximații permise pe un teren așa de dificil.

Dar din aceste presupuneri setoase de a ști ce va rămînea totdeauna ascuns rămîne *un* lucru, și foarte prețios: *recunoașterea, peste continuitățile milenare, a unor baze extrem de a-dînci, în care de foarte multe ori se află explicarea primă a vieții populare de azi.*

LECȚIA a II-a.

Probleme orientale.

În momentul de față cunoștința Orientului ridică problemele cele mai grele.

Se credea odată în Grecia făcătoare de minuni, aceia care de la sine, într'un cadru excepțional de natură cu liniile clare, cu orizonturile deschise, ar fi dat de la început măsura unei rase geniale, prin care s'a creat tot ceea ce umanitatea are astăzi la baza cugetării sale logice și expresiei sale gramaticale. S'a descoperit însă, în cursul ultimelor decenii, că poporul grecesc însuși este numai rezultatul unei sintese îndelung și cu greutate îndeplinite, iar aspectul de astăzi al mediului natural vine mai ales de la o târzie și deplorabilă despădurire.

În schimb toate studiile care s'au îndreptat mai de curînd în această direcție nu fac decît să întărească părerea că inspirația pentru această cultură căreia îi datorim așa de mult vine din Orient, din deosebite compartimente, până acum cîteva decenii mai mult sau mai puțin neglijate, ale acestui Orient.

Ce se știa acum o jumătate de veac despre valoarea culturală, în toate direcțiile, a insulei Creta! Și cercetările lui Evans au dus la descoperirea uimitoare a unei lumi admirabile în care sînt palate întinse, de un simț „modern“ al practicului, sînt

forme de ceramică de cea mai mare eleganță, scene omenești de un încântător realism unit cu o grațioasă fantasmă, în mijlocul unei represintări a lumii animale și vegetale, unei creări de domenii de imaginație cu desăvârșire nebănuite, în care îndrăzneala liniei rivalizează cu scilpitoarea bogăție a colorii. Recunoști aici inspirații egiptene, după ornamentele artistice ale templelor, dar fără ieratismul lor tipic, înțepenit, recunoști în presintarea vânătorilor pătimașe, cu săriturile și întinderile, până la linia dreaptă de atac, a fiarelor, a taurilor sălbateci motivele războinice și vânătoarești cu care se împodobesc palatele Asiriei. Asia vorbește aici, cu două din multiplele ei glasuri.

Și această artă asiriană de pe părășii palatelor de la Khorsabad sau ai derivațiilor lui perse pătrunde în lumea europeană și pe altă cale decât a Mării. De-a lungul stepei eurasiatice înaintează, cu tot ce poate aduce cu sine, infiltrația Sciților, cari sînt și față de China și față de Persia cea ce Germanii ori Slavii au fost pentru cele două jumătăți ale Imperiului roman. Astfel ajunge până pe țărmii Mării Negre acea inspirație mesopotamiană și, precum Domnii noștri făceau comande Sașilor, astfel regii și fruntașii sciți puneau pe meșterii greci din regiunile pontice să lucreze după gustul și obișnuința stăpînilor obiecte de metal ca Tesaurul de la Pietroasa, coroanele visigote sau aurăria merovingiană.

În mijlocul Europei chiar, în peninsula italică avem așezat definitiv un element asiatic: Etruscii. Asiatic, în ciuda argumentelor aduse pentru o altă origine a lor, — între altele depărțarea lor de Mare — și fără a ținea în samă, cum s'a făcut cîțva timp, de menționarea în izvoarele documentare egiptene a neamului „Turșa“ (Tyrrhenii, Tursenii), prin aspectul lor fizic greoiu și pătrat, prin cugetarea lor superstițioasă ațintită asupra mormintelor, prin caracterul tragic, turmentat al unei arte diabolice pline de toate produsele înspăimîntătoare ale unei închipuiri ne-supuse disciplinei.

Prin constatarea și în Balcani și în Asia Mică a Moesilor-Mysi, a Frigilor-Brygi, unii într'o regiune, alții în alta, prin

mutarea unei părți a Galilor în Galația anatică, prin lipsa de de hotare a stepei de pe cele două continente, prin neconțințele migrațiunii, — cea scitică în fruntea tuturor — se vedește continuul aport al Asiei în Europa și, alături, de sigur, și al Europei în Asia.

Orientul, asupra căruia se îndreaptă cu atîta cheltuială eforturile unei adevărate legiuni de învățați din toate rasele, dă nu numai certitudini din cele mai interesante — și cu adevărat revoluționare —, dar el deschide și probleme, dintre care unele sînt abia la începutul rezolvirii lor.

Iată cîteva din ele :

Pentru Egipt, rămîne, după ce am admite că s'a definit rasa locuitorilor lui vechi, „hamiți“ amestecați cu un neconținut adaus semitic prin istmul de Sinai, *marea întrebare a originilor*, de Nord sau de Sud, ale civilizației sale, care încă mai are taine de revelat. Se crede de obicei că ea a coborît Nilul creator, dar nu e mai puțin adevărat că în genere civilizațiile urmează cursul apelor, că Sudul înfățișează o viață preistorică deosebită, morți îngropați cu genunchile la gură, ceramică funerară, că Sudului îi aparțin animalele din religia și scrisul egiptean.

Această cultură egipteană e mai veche, cum se admite de regulă pe baza calculelor de pe cutare piatră, *ori mai nouă decît a Mesopotamiei haldeene?* Monumentele de lux ale acesteia n'au putut rezista, firește, așa de bine ca acelea de granit ale țerii Faraonilor, și în Haideia aflăm piramidele într'o formă începătoare și stîngace pe care Egiptul o va desăvîrși.

Dar iată că în acea parte de jos a „regiunii dintre riuri“, la Ur, săpăturile școlii englese au vădit ceia ce nu aștepta nimeni: case de o arhitectură complicată și foarte dibace, podobe de aur pentru cutare regină pe care le-ar admira și cel mai dibaciu argintar din vremea noastră. Se atribuie, împreună cu un trecut de patru mii de ani, sprijinit pe listele dinastice aflate, toată aceasta minunată înflorire de artă uneia din cele două rase care au dominat această vastă, odată atît de înfloritoare țară : Sumerienilor.

În Asia Mică, supt nume deosebite, Lidieni, Capadocieni, etc., a existat o rasă de un aspect îndesat și greoiu, pe care o numesc „rasă mijlocie“. Ea a putut crea și Imperii. Ajunse, peste Siria, a se învecina cu Egiptul, ca Urartù, supt Caucas, din care pleacă unele origini armenești, și mai ales ca Hitiții. Aceștia, cunoscuți odată prin ce spuneau doar textele egiptene, vorbesc astăzi prin inscripțiile de la Bogaz-Chioiu, vechea lor capitală, descifrate ca prin miracol de câțiva învățați, între cari meritosul profesor ceh Hrozny. Știm azi și ce era limba lor, în parte arică. Și s'a crezut chiar, o clipă, că se pot găsi în aceste însemnări numele, transformate de o fonetică specială, ale eroilor lui Homer.

Aici multe lucruri vor mai rămînea de spus.

LECTIA a III-a.

Probleme elenice.

Grecia, deci, nu mai e ce s'a crezut atîtea veacuri: zeița țîșnită din osul frontal a lui Zeus Olimpianul. O *Grecie nouă* răsare de pe urma unor cercetări pe care, foarte pe scurt, le vom aminti, trăgînd liniile generale ale rezultatelor dobîndite.

Noutatea, plină de probleme vrednice de cea mai mare atenție, nu putea veni dintr'o nouă examinare a izvoarelor literare. Cele mai vechi s'au pierdut, au fost înlăturate de dragul operelor armonioase ale unei vremi mai fericite. Ar fi ca o istorie a Romînilor fără îngînarea de la început a modestelor cronicî. Din literatură chiar, ca în Bizanțul lui Constantin Porfirogenetul, s'a amputat atîta. Dear în papirusurile din mormînte se găsesc părți din acest scris uitat, și cu griji infinite ele se presintă cunoscătorilor antichității elenice. Un Eduard Meyer poate face imensul repertoriu al faptelor definite, fixate cu privire la Greci, un Glotz poate da o icoană făcută cu îngrijirea care deosebește lucrările școlii franceze. În Anglia un elenism de diletanț, neîntrecuți cînd subiectul, cit de mic, i-a prins, poate să atace sporadic unele chestiuni care s'ar părea nu îndestul de deslușite. Un Willamowitz-Möllendorff poate sa arunce asu-

pra oricărui subiect din viața Eladei farmecul cugetării și stilului său de mare senior al științei, călărind la împlinire prin vastele domenii ale științei sale.

Dar nu de aici poate veni înnoirea, ci numai din cercetarea, până la limitele preistoriei, a solului însuși al Greciei, din arheologia elenă.

Astfel de săpături s'au făcut la Efes, la Milet, nu și la Halicarnas și pe alte puncte ale acestei coaste asiatice. Ele au dat rezultate importante din punctul de vedere al artei clasice: din nenorocire nu și puncte de sprijin pentru începuturile unei arte, unei culturi care era menită apoi să se ridice apoi așa de sus. Troia lui Schliemann, cu stratele ei preistorice, a intrat de mult în expunerea obișnuită a istoriei grecești.

Insulele Arhipelagului au dat bogatul material de informație care a permis să se încerce o sintesă, de sigur încă provizorie, a acelei *civilizații egeene*—odată „miceniene“—, interesantă pentru că în ea se află câteva din misterele inițiale ale întregului tezaur cultural grecesc.

Pe două puncte din Grecia continentală cercetările recente au adus lucruri cu totul noi. Se putea crede că Micena cu poarta leilor, naiv copiați după modele asiatice, cu bolta mormintală plină de rosete elegante, cu măștile de aur de-asupra fețelor de mult pulverisate care i se păreau lui Schliemann că sînt ale familiei lui Agarnemnon, că Tirintul vecin, că spartanul Vaphio au dat singura contribuție de Grecie arhaică pe care ar putea-o desgrota cineva în aceste regiuni de tragică legendă. •Și iată că învățatul suedez Persson scoate la lumină în aceleași locuri alte morminte, alte obiecte de aur legate de povestea altor regi meniji să rămie totdeauna anonimi.

Egina dase de mult la iveală o fasă începătoare a artei grecești, cu cariatide țapene, asemenea cu figurile lui Apollon semi-asiaticul, rud și încremenit, zîmbind misterios și naiv din ochii lui prelungi. Dar, cu banii Americii, s'a început o întregă operă de exhumare a vechii Atene înainte de focul pus de Perși, înainte de refacerea cu meșteri din toate părțile pămîntului ele-

nic, și, cînd săpătorii vor îndrăzni să atace și solul, sacru pentru orice iubitor de artă, al Partenonului, multe lucruri se vor înțelege altfel.

Ce este acest popor grecesc? Din ce părți este alcătuit? Legenda vorbește de Heraclizi, de urmașii lui Herakles, lui Hercule, coborîți din Nordul peninsulei către țara dulce a coastelor zîmbitoare. Filologii, cari știu de cele trei dialecte: ionian, dorian și eolian, traduc „Heraclizii“ prin „Dorienii“. Dar cu aceasta n'au dat și sensul „Dorienilor“.

De fapt Grecii, înghițind, ca în Cipru, în insulele egeene măcar, mult element etnic din „rasa mijlocie“, ei, poporul de coaste, influențat larg de Orientul asiatic, au fost *formați*, au căpătat forma plastică — întocmai ca Slavii din Rusia de la Bizantinii din Sud, de la Varegii, Scandînavii „ruși“ din Nord — de la coborîtorii barbari din Miazănoapte. Aceștia sînt însă, precum îi arată și hîrburile desgropate din pămîntul lor, în Macedonia și prin prejur, Tracii, marele popor nordic, de artă geometrică asemenea cu cea de pe țesăturile și săpăturile noastre. În cimitirul „dublei porți“, Dipylon, de la Atena s'au găsit vase care, între două perioade ale ceramicii cu figuri, presintă această ornamentație lineară. Și chiar în tipul neschimbat, fără cadru de natură, fără capriciu, mult timp fără expresie, avînd din culoare doar ceia ce amintește omul viu, în acest tip al statuarei grecești se simte, cred, aportul aspru, rece, schematic al acestor septentrionali.

Ce raport au între ele deosebita regiuni ale Greciei? Care e adevărata lor parte în civilizația comună?

Se va discuta cîndva pe alte baze asupra Spartei, ale cărei adîncuri de pămînt n'au fost încă întrebate. Noi, Romîni, nu greșim vîzînd în ea, în Lacedemona cea cu doi regi din două neamuri care n'au voie a se încuscri, o moșie de-a noastră împărțită, cum zice în limbajul documentelor, „pe doi bătrîni“. Dar, în ce privește Atena, rolul ei ni apare îngustat, de și ea a știut să atragă la dînsa artiști și poeți din toate părțile Greciei.

Istoria acesteia s'a scris acolo, la Atena nouă, pentru Ateni-
eni și în sensul „democrației“ pe care ei o represintau. Dar ast-
fel se nedreptățește *vechea* Atenă, cea cu regii a căror taină n'a
fost încă destul de explorată. Și mai ales se calcă peste drep-
tul Marii Grecii italiene, cu „tiranii“ și regii ei. Nu se recu-
noaște de ajuns ce rol, împreună cu Cartaginesii, l-au jucat a-
cești stăpîni ai basinelor occidental mediteranian pe o vreme
cînd Atena nu-și crease din idei subtile și frase sunătoare o
reputație care a luminat secolele. Nu apar de ajuns Grecii *de*
aici ca marii adversari, biruitori pe apă, ai puterii *mondiale* a
Perșilor.

Aceasta duce însă la o altă problemă : *a valorii luptei cu aceș-
tia, a războaielor medice.*

Din ele, anume tendințe și interese au făcut spasmul eroic
al liberării, prin Greci, a umanității întregi, prezente și vii-
toare. De la Herodot și de la Eshil încoace *așa* vreau istoricii și
așa vreau poeții. Despotul asiatic, de o parte, cultivatorii con-
științi, fanatici, ai „eleutheriei“, de alta.

Dar se dovedește, chiar fără ca Perșii să poată vorbi altfel
decît printr'o singură inscripție, fără să mai auzim altă mărtu-
rie, că *nu e așa*. Regele Perșilor, urmaș al monarhilor lumii,
nu e stăpînul *unei țeri*, șeful *unui* popor, represintantul *unui*
sistem. E *sacrul domn necesar al celor patru colțuri ale lumii*.
E suveranul legitim și al țerișoarei locuite de Greci. Ei nu vor
putea fi priviți de dînsul decît în una din aceste două calități:
supuși sau revoltați. Cu ei nu se poate o *adevărată* pace ; a-
ceia care se „încheie“ e un act de grație, ca acelea, presupu-
se a fi niște tratate, pe care Sultanul le acordă, nu numai Dom-
nilor romîni, dar și dogilor Veneției, regilor Ungariei. Temisto-
cle nu e un trădător, ci acela care se întoarce la ceia ce fu-
sese cîndva o obligație sfîntă pentru toți. Libertatea a putut
răsări de aici cu toate binefacerile ei ; ea n'a putut fi voită de
la început.

LECTIA a IV-a.

Probleme romane.

Era o vreme cînd istoria Romanilor se credea oarecum terminată. Rămîneau subiectele de amănunte pentru tese sau disertații. Încolo școlile secundare de la noi cetiau pentru o informație mai amplă frumoasa traducere, bine tipărită și legată, a lui Oskar Jäger, iar la Universități materia, în ce privește instituțiile, era condensată în admirabilul Manual de Antichități ale d-lui Solomon Reinach. Pe baza povestirii armonioase, dar lipsită de rezultatul experienței omului de arme și omului politic, a retorului, a avocatului Tit Liviu, pus oficial anume, trei șferturi de o mie de ani după presupusa întemeiere a Romei, ca să înfățișeze o istorie cît mai lungă și cu nicio lacună a cetății ajunse capitală de Imperiu, se desfășura un interesant tablou eroic și maiestos din care lipsia numai, prea adesea, adevărul.

Cartea d-lui Ettore Pais, venerabilul profesor al Universității din Roma, a fost cea d'întăiu, care, pe urma scepticismului, vechiu, al lui Beaufort și al lui Niebuhr, dar cu baza în noile cercetări arheologice, a avut, scandalisînd puțin la început, curagiul de a înfățișa o altă Romă, mult mai modestă, dar de o netăgăduită realitate. S'a creat astfel Roma ciobănească ale cărei urme s'au descoperit în fundul pămîntului pe Palatin.

În locul lui Romulus, care nu înseamnă decît Romanus (v. Sículus-Sicanus) — Roma creînd pe Romul, și nu Romul Roma —, în locul geamănului Remus,—doi ctitori ca, în Sparta, doi regi; moșie pe doi „bătrîni“—, în locul lui Numa Pompilius (din *nomos*, grecește: lege și *pompa*, pentru că, solemn, e ținut a fi dat oarecare legi), în locul lui Tullus Hostilius (de la *hostis*-dușmanul), s'a așezat satul de păstori, devenit pe încetul un *bloc pastoral* (cu Samniții-Sabiniți, Sabini). Metoda comparativă în istorie explică fenomenul: cum spuneam și mai sus, moșul — sau *cei doi* moși — dă moșia și moșnenii, *patricii* se luptă contra *plebeilor* (cuvîntul *plebs* ar trebui cercetat mai adînc în origine ca și în desvoltarea samasiologică), cari co-

respund cu „vecinii“ din Moldova noastră, țerani de aiurea fără drept la pământ, cari caută să se confunde în privința proprietății agrare cu ceilalți. Cum numele, une ori mormîntul ctitorului moș au trebuit să se bucure la noi de un respect deosebit, astfel, înainte de urna strămoșească la locul de cinste, cultul larilor și penașilor păstrează tradiția genealogică a celor cari au în devălmășie și țarina de pe pământ și cerul zeilor.

De la proclamarea acestor conclusii ale arheologiei s'a mers mai departe. Profunzimile preistorice s'au deschis și epoca villanoviană a Nordului a ajuns prefața obligată, de atîtea secole de preistorie, la protoistoria Romei păstorești. Așa a scris istoria Romei, după d. Pais, d. De Sanctis.

Această Romă primitivă avea elemente materiale și morale de viață care au fost înăbușite și desființate. Un „obicei al pământului“ care s'a pierdut, dar nu fără urme, în dreptul roman. O religie agricolă, din care cunoaștem numai caricatura satirică a Sfîntului Augustin. O organizație de cult din care a rămas binecuvîntarea cîmpului prin cîntecele fraților „arvali“ (*arvacîmpi*) și săriturile rituale (ca la șamanii, preoți-vrăjitori, at Siberiei, ca în Vrancea noastră la priveghiu, cu măștile), ale colegiului Sallenilor.

Problema prefacerii din latin în roman s'a deschis apoi. Etruscii cu cetățile lor fac din vechiul Roman naiv și aspru un parvenit, un „bădăran boierit“. De la ei riturile religioase și funerare, toată ceremonia (de la orașul etrusc Caere), scaunele curule și fasciile, gîcirea prin păsări și măruntaie (auguri și aruspici). Mai mult decît aceasta: regalitatea romană e de fapt cucerire și tiranie etruscă, între Tarquinii, cu numele străin Tarchna (și acela de Mastana), și între Porsena nefiind nicio deosebire lingvistică. Astfel revoluția contra lui Tarquiniu Superbul nu e un act politic urmărind o schimbare în forme, ci un act național liberînd rasa. Și atunci apar noile magistraturi, ale căror nume amintesc vechiul trecut propriu: triburile distincte (tribunii), facerea censului, a cislei (consulii), pășirea înainte la celebrarea riturilor (pretorii), etc.

O altă problemă e a *universalisării Romei*. Influența grecească a introdus, întâiu, o schimbare în spirit, o mare lărgire de orizont, într'un sens ca acela la care ajunseseră Grecii, mult superiori, al vieții de cetate. Nu se prețuiește de ajuns această transformare, redusă prea mult la rolul sclavilor, liberților, străinilor în Roma însăși, pentru că Grecia Mare însăși n'a fost așezată la locul ei, nici de Grecii democrați ai Atenei, nici de exclusivista mândrie patriciană a Romei.

S'a produs atunci o tendință de cucerire și dominație? De loc. D. Holleaux a consacrat o întreagă carte acestui subiect, a carui soluție mi se impusese de mult și mie. Roma a fost chemată pe neprevăzute la moștenirea marilor monarhii orientale pentru toată lumea, a căror ultimă expresie era, prin adopțarea de Perși a lui Alexandru-cel-Mare, macedoneană. Legiunea de săteni aleși a devenit un formidabil instrument de atac. Dar, dacă ea a lovit și a învins, de la sine toți moștenitorii lui Alexandru, luptînd de mult între dînșii pentru moștenirea lui integrală, i s'au așternut la picioare.

Problema *imperiului* se pune acum.

Odata imperiul era esența misterioasă, divină a tuturor puterilor. Impărțit între magistrați, nevoia-l concentrează acum într'o singură persoană. August nu creiază, ci îmbracă veșmintele felurite ale tradiției.

Atîta numai. Incolo, Roma e ca un particular sărac căruia lotăria îi dă un imens palat. Lasă fiecare lucru la locul lui pentru că nu poate altfel. Cu condiția adorării formale a Cesarului, pe care fiecă provincie, fiecă veche rasă îl interpretează după datinile ei, ele pot trăi cu limba lor, cu zeii lor, cu tot ce li-a transmis o îndelungată și mare cultură. Roma presidează numai, de silă, cu înjghebări provisorii care n'au evoluat, proconsulii, legați, o moștenire pe care nu era pregătită a o stăpîni.

LECTȚIA a V-a.

Probleme creștine.

Creștinismul a adus o nouă formulă de viață a omenirii: „cetatea lui Dumnezeu“, lumea cîrmuită, în locul Cesarului vizibil, de invisibila putere a lui Hristos. Și, pentru a se ajunge aici, a trebuit un lung și greu drum care, pentru știința critică de azi, în deosebire de calma teologie sigură de ieri, e sămănat de multe și grele întrebări.

Cercetări de istorie a ideilor, de critică a textelor, de analiză pur lingvistică ne-au adus a considera altfel Evangheliile. Ele nu mai apar ca o operă colectivă aproape contemporană, în care, cu toate deosebirile de presintare, să fie același fel de amintiri presintate în același spirit și oglîndînd același fel de a vedea. Alese de codificatorii creștinismului, pentru valoarea lor morală superioară, de masa evangheliilor zise astăzi „apocrife“, din care a rămas o sumă, ele înseamnă interpretări individuale pentru opera lui Isus, care nu e cunoscută în dezvoltarea ei prin mărturii permițînd un studiu pas cu pas al evenimentului unic în istorie. Cutare se gîndește la „intelectuali“ timpului și rafinează în ce privește Statul informația dată de simplii lui predecesori. De cînd d. Hubert Pernot a presintat, la congrese, în conferințe — și la București — și într'o lucrare de curînd apărută, concluziile sale, se vede ce poate scoate ca element nou un bun cunoscător al limbii grecești familiare, de astăzi.

Dar tot ce se poate găsi în aceste înfățișări, de fapt divergente, ale vieții și învățaturii Mîntuitorului nu mai poate fi considerat, istoric vorbind, ca o creațiune spontanee încunjurată pentru credință, de care nu înțelegem a ne atinge, cu un nimb divin. Iudaismul, legea Vechiului Testament, a fost reținut cu îndărătnicie, din grijă de a nu rupe continuitatea tradițională, de a nu primejdui situația de Mesia, anunțat de profeți, a lui Isus. Până târziu legătura a fost apărută și prin mijloace de constrîngere, și liberarea creștinismului a trebuit să zăbovească. Dar, cu toată sfortărea, de mai dăunăzi, a unui Gaster de a găsi în cel mai pur iudaism, acela pe care îl păstrează Samaritanii ire-

ductibili în micul lor grup de pe muntele Garizim, tot ce s'a dezvoltat așa de sus și așa de nobil în creștinism, a trebuit, pe drumul caravanelor, — ca pentru islamism, mai pe urmă, — influența depărtatei Indii budiste pentru ca să avem morala creștină: de iubitoare anarhie socială, de individualizare în jertfă, în desprețul bogăției, plăcerilor, oricării griji date corpului condamnat și chinuit. Altfel nu s'ar fi putut preface așa de ușor într'o carte de învățătură creștină mișcătoarea legendă a lui „Varlaam și Ioasaf“, în care tinărul fiu de rege, ferit de toate minciunile și miseriile vieții, e adus de spectacolul lor întâmplător la înțelegerea altui sens al trecerii omului pe pământ.

În acest domeniu, și după cartea de ieri a d-lui Eduard Meyer despre începuturile creștinismului, se va mai discuta multă vreme, pe baza unor materiale a căror presintare în adevăr critică a început abia.

Tot așa și în ce privește *prelucrarea creștinismului. Întăiu intelectualizarea lui.*

Ea e datorită lui Pavel, al cărui rol se vede din ce în ce mai mare. Convertitul de pe drumul Damascului, fulgeratul de credință, devenit conferențiarul ambulant al descoperirii religioase, aduce cu el rezultatul sinteselor alexandrine, care, în orașul Macedoneanului, mai mult decât în Palestina cucerită, ruinată și decăzută, uniau reminiscențe egiptene din umbra templului lui Seraps cu elenismul filosofic al lui Platon și cu spiritul de analiză dusă la extrem, de „pre-talmudism“, al rasei evreiești. Pe urmele lui Philon Evreul va trebui să se mai caute încă, întrebunțind imensele materiale răscolite de un Süsemihl, istoricul literaturii și cugetării alexandrine, neoplatoniciene, până se va vedea mai distinct în această fasă a elaborării abstracte.

Dar Pavel vine din lumea celor cari discută și „aleg“, a „ereticiiilor“ deci. Vaga predicăție a întemeietorului se pierde aproape, uitându-i-se admirabila morală umană, în tumultul glasurilor care se amestecă în această bursă a valorilor religioase. Fiecare provincie a Imperiului aduce obiceiurile ei de simțire,

cugetare și inchipuire: simplism sirian, care duce la nestorianism, spirit de distincție antropomorfică al Egiptului, care îndeamnă pe un Arie, iubirea antitesei între alb și negru, bun și rău, sacru și profan, care deosebește Persia luptei dintre Auramasda-Ormuz și dracul Ahriman. *Trebuie ordine și unitate. Și ele nu se pot găsi decît la Imperiu*, care a elaborat îndelung aceste concepte și le represintă în toate manifestările lui.

Biserica începătoare e stîngace, rușinată în a apela la dînsul. Doar ea l-a combătut. L-a combătut, l-a insultat în piață, refuzînd să îndeplinească, ea, deținătoarea adevărului unic, formele acelea, simple și puține, pe care, pentru prestigiul lui, le cere Imperiul: adorarea Cesarului, sacrificiul în public. Din partea lui, Imperiul observă tîrziu revolta care s'a produs în iudaism, religia anexată odată cu Iudeia, deci recunoscută. El apără unitatea acestui mic compartiment religios, prin persecuții. Conspiratorii și autorii de scandale cad de sabie ori ard pe rug, totdeauna însă aceasta se face fără fanatism, cu prudență, cu măsură. Parasitismul ivit asupra iudaismului trebuie plivit—atita.

Dar iată decretul de toleranță de la Milan, iată politica lui Constantin-cel-Mare. *Problema sincerității acestuia se pune*. Un entusiast, un visionar ori un practic om de Stat? D. Lot vedea pe cel d'întăiu, de curînd d. Vasiliev, în ediția englesă a Istoriei Bizanțului, e mai curînd pentru al doilea.

El poate să aibă dreptate. Impărații romani nu se alegeau din rîndul cetitorilor în ceruri, cari nici n'ar fi fost reținuți. Omul s'a botezat la capătul vieții, pentru a avea, în întunec, un pașaport mai mult. Morala creștină n'a influențat viața lui de familie, pătată de crime. Ce spun istoricii Bisericii, Eusebiu, Sozomen, Socrate, Teodoret, e pentru a întemeia legenda Bisericii, și Eusebiu spune una în „Istoria Bisericească“, alta în „Viața lui Constantin“.

Rămîne argumentul că majoritatea locuitorilor Imperiului erau păgîni. *Pagani*, din *pagus*, aceasta înseamnă săteni, ca și germanicul *Heiden* (engl. *heathen*).

Dacă totuși semnul noii religii a apărut pe sulița steagurilor,

aceasta se datorește probabil preocupărilor de însuflețire a ostașilor din partea unui Împărat militar, restabilitor de hotare, și pe ripa noastră dunăreană. Societatea civilă era, deocamdată, în sama ei, în ce privește iutea prefacere religioasă, care se va impune de sus în jos, dar nu prin imediate hotărâri imperiale.

Dar Constantin, care *înțelegea să ieie puteri de la Biserică*, fie și într'un domeniu definit, i-a dat în schimb *unitatea de dogmă și forma de organizare.*

La Niceia eresia ariană a fost zdrobită prin prezența Împăratului și prin paza de ostași a sinodului redactor de crez. De acum se știe că *un creștinism se primește: acesta*, că orice discuții sînt crimă de Stat, care se pedepsește, că agitația, dăunătoare „*păcii romane*“, e oprită și pe acest teren. De acum Biserica, fixată, se va adapta formelor administrative ale Statului care a acceptat-o.

Dar ea o va face nu pentru a îndeplini serviciul căruia-i este menită, ci *pentru a face Imperiul ei universal* șupt presidenția lui Isus invizibil.

LECȚIA a VI-a.

Probleme barbare.

Vechea istoriografie rămînea îngrozită în fața „migrațiunilor“ și „năvălirilor“ barbarilor. Germani, Huni, Slavi, ei se aruncă din toate părțile orizontului. De și o parte din ei se așează pe teritoriul roman ca agricultori (*leŝii*) ori ca apărători de granițe (*federații*), ei se învierșunează, din antagonism național, din instinctivă ură, dintr'un sentiment de superioritate de rasă, din conștiința valorilor morale proaspete față de o societate coruptă și decăzută, contra Romei imperiale. Sate fug și se ascund în munți — ca la viitorii Romîni —, orașe se îngustează, ard în flăcări, sînt jăfuite, dispar. Pe ruinele vechii lumi apare, peste această „catastrofă“, o lume nouă.

Studii mai adîncite, mai ales asupra unor izvoare încă nu

destul de ținute în samă, cercetări neinfluențate de prejudecăți înlătură tot acest sistem de explicații, punînd în loc, într'o formă care mai rămîne să fie fixată după resolvirea problemelor deschise, altul cu totul deosebit.

De fapt *n'a fost nicio ruină a societății vechi*. Și un German de sînge, fruntașul istoricilor Austriei contemporane, d. Dopsch, o afirmă el însuși — și cu ce lux de argumentare, cu ce aducere de informații nouă, cu ce convingere și cu ce elocvență în lucrarea sa fundamentală, îndreptată contra teoriei „catastrofale“ și alcătuită pentru dovedirea „continuității“.

N'a fost o ruină, ci o *abdicare*.

Roma păgînă crezuse că-și poate adăugi, anexă creștinismul „adus la același numitor“, că-l poate întrebuița pentru scopurile ei. „Cetatea lui Dumnezeu“ a lui Augustin arată cu cîtă acră ironie se arunca această cugetare creștină contra a tot ce aparținea tradiției morale a păgînismului. În retragerea sa, cu prietene intelectuale, din Palestina, Sf. Ieronim Panonianul, deprins în atmosfera capitalei, va găsi abia cîteva cuvinte pentru nenorocirile Romei depărtate. Nu se mai caută, supt influența unei religii care făgăduiește fericirea „vieții viitoare“, demnitățile, se refuză sîngele pentru războaiele Imperiului profan; *curialii*, magistrații municipali, solidari pentru încasarea impozitelor, fug de sarcina care-i apasă : din rîndurile celor cari trebuie să servească Statul se retrag aceia cari pot să între în „ordine“ făcînd parte din cler.

Nu e necesar să se atace o alcăluire ca aceasta, care se sinu ide cu entusiasm.

Din partea lor, barbarii sînt așa cum îi vedea acum vre-o ciizeci de ani, fără a fi crezut în de ajuns, un Fustel de Coulanges, așa cum ei răsar din povestirea, contemporană, a autorului necunoscut care a scris viața Sfîntului Severin. În Noric, pe teritoriul Austriei de azi, pe lîngă cetatea unde, în lipsă de guvern civil, poruncește, împacă și apără episcopul, „omul lui Dumnezeu“, trec mici bînde germanice, mai curînd cete de vagabonzi, cari, căutînd pîne și bani, pot deveni periculoși. Orașul

se răscumpără pentru a nu trebui, ca Orléansul în fața lui Attila, ori Roma ceva mai târziu față de același, tot supt episcopi însă, a se apăra.

Nu e o „migrațiune“ capricioasă, o sălbatecă răscolire fără sens a neamurilor. Ea ar fi o absurditate. Dacă Hunii, isplătiți de idealul Imperiului chinez, vreau cucerirea, dominația, Germanii, supuși unor mari schimbări economice și unor profunde comotțiuni interne, cer pământ, ogoare, *oriunde, oricum*. Când vor fi stăpîni chiar, „împărțirea cîmpurilor“ se va face adesea cu voia vechiului proprietar „roman“, căruia-i lipsesc oamenii.

Roma, părăsită de ai săi, întinde brațele către cei cari se oferă, în orice calitate. Îi chiamă, îi primește, îi *adoptă* și-i *transformă*. Iar ei sînt cu atît mai bucuroși, cu cît sînt recunoscuți mai mult ca *asimilați*, cu cît Împăratul binevoiește să-i facă demnitari ai sai, *titulari de funcțiuni* (Attila, regele, „Împăratul“, e *magister militiae*, „general de corp de armată“), *asociați*, gineri de Împărați. Doar, cu sau fără arianismul eretic din simplele minți germanice, sînt și ei niște *frați, mai tineri, întru Hristos*.

A distruge n'ar avea sens, a poseda în devăl nășie azi, pentru a moșteni mîni, pare cu mult mai profitabil.

Astfel -cade și pentru noi legenda retragerii în munți. De ce s'ar fi făcut? Dunărea îngustă pe alocurea, Dunărea cu insule, Dunărea înghețului nu putea ocroti pe fugarii spre Sud. Barbarul știa latinește, cît și provincialul limba barbarului. Oamenii se întîlniau, dacă nu la aceeași biserică, în același bilciu al emporiului de hotar. Pe munte plugarul nu poate face sămănături și din munte păstorul, care aici e transhumant, cu două locuinți, trebuie să se coboare la baltă.

La noi ca și aiurea continuitatea istorică se impune. A o rupe e a substitui delicatețele psihologiei noastre sensului de netedă și ineluctabilă realitate al acelor timpuri.

LECTȚIA a VII-a.

Problema noilor State.

Ceia ce Germanii au făcut în Apus nu e decît învierea cu sînge nou a unei rase întru cîtva obosite, dar nici într'un chip o nouă creațiune, pe care nici n'au voit-o — voind tocmai contrariul: asimilarea —, nici n'ar fi fost în stare s'o dea.

Supt regele, care nu mai poate fi conceput astăzi ca un tiran crunt, avînd conștiința că așează, pe spinarea încovoiată a unor învinși umiliți — această categorie umană, cu strigătul lor de durere, n'o întîlnim nicăiri în tot cuprinsul Apusului — o nouă ordine de lucruri, ori ca șeful unei armate de mîndri *leuzi* desprețuitori, se găsește exact ceia ce deosebia provinciile romane înaintea luării în posesiune de către barbari. Acest *vir consularis*, acest *magister militiae*, cunoscut, admis, ornat și decorat de Imperiu, întrebuițează, păstrînd limba, cancelaria, formele în cea mai mare parte a lor, neavînd alt sistem de pus în loc, tot ce-i poate pune la dispoziție societatea, cu o lungă evoluție și de o mare complicație organică, pe care biruința sau numai acceptarea de către provinciali i-a pus-o la îndemină.

Această societate are o formă pe care, dispărînd în vechea lui înfățișare, Imperiul a lăsat-o după dînsul, decalchiată de la sine după vechile lui categorii: Biserica. Ea păstrează limitele provinciilor, împărțirea lor prin episcopi, concentrarea lor în jurul unei Capitale prin reședința arhiepiscopului metropolitan. Până și puterea misterioasă a „imperiului“ se menține: o exercită, din mormintele lor cercetate, îmbrățișate de brațele nedăjduirii, udate cu lacrimile implorării și ale pocăinții, sfinții, concepuți ca vii și activi, adevărați stăpîni eterni pentru lumea trecătoare u oamenilor. *Biserica păstrează provincia și pregătește patria, conservatoare și întemeietoare în același timp.*

Prin ea se transmite și o mare parte din dreptul de odinioară, pe lîngă acela care e în deosebi al ei, dreptul familiar și, alături, toate afacerile în care e amestecat și un membru al clerului. Cărețelele care sînt legile barbarilor — cele de la început

Înainte de a fi în care e o codificare orientată și după dreptul roman, ca „legea Visigoților” în Spania — nu tratează decât cazuri de drept penal, orînduiește de răsplătire a furtului, a vîrșării de sînge, precisări ale prețului de răscumpărare, „wehrgeldul”. Și, dacă barbarul e prețuit, prin aceasta, mai sus decît „omul roman”, care, în practică, nu putea fi împiedecat de a urmîa normele sale romane cu care lumea aceasta era deprinsă de atîtea veacuri, favorisarea, dacă o putem concepe astfel, nu privește rasa, ci situația, de soldat, de care un rege care considera încă, în fond, Statul ca o pradă, asemenea cu caii sau giuvaierile, are mai multă nevoie decît de nobleța, inteligența și cultura „Romanului”.

Prilejurile cele mai solemne, momentele cele mai mari în lumea presupusă nouă fiindcă are doar o altă aparență sînt totuși adunările ei, ale Bisericii. La Arieni, ea se ridică la o astfel de situație, încît regele visigot, retras din Francia nouă și rămas singur stăpîn în Spania lui, nu cîrmuiește altfel decît prin sinoadele la care asistă însuși și trimete pe luptătorii și ofițerii lui de Stat. *Icoana lui Constantin-cel-Mare vrăjește pe orice potentat barbar în legăturile lui cu orice înfățișare a Bisericii.*

Apusul e roman în orișice. Numele germanice sa nu ne înșele. Ele atîrnă de o modă trecătoare. Răsa nu li corespunde totdeauna. Bogăția, cultura, influența, prestigiul, forma în care dezvoltarea istorică se transmite urmașilor, totul de la Roma vine. Vechea doctrină, legată de nevoile timpului, prin care un Augustin Thierry împărția, acum un secol, Franța lui în urmașii mîndri ai cuceritorilor germani și descendenții umiliți ai cuceririlor, nu mai e acceptată astăzi de nimeni. O privire asupra aspectului etnic al Franței actuale, cu atîția Iberi, Basci, Vasconi. Gasconi în Sud-Vest, cu atîția Romano-Greci pe valea Rhônului, cu atîția Celți imutabili în Nord-Vest, ar ajunge pentru a învedera proporțiile restrînse ale prefinsei substituției etnice, fie și numai în primele ranguri.

Dar atunci cade și teoria cealaltă: a antagonismului fatal între cei noi din Occident, cărora li va aparține viitorul, și cei

vechi, corupți, moleșiți, perversi dintr'un Orient, acum bizantin, în care cadrele încremenite pentru viața politică și socială, pentru literatură și artă, închid doar, pentru fiecare timp, crime de „seraiu“ creștin și lingușiri sau intrigi de ființe fără demnitate.

Cade și în ce privește această Romă răsăriteană, în curînd singura legitimă și efectivă, pe care neștiința, unită cu unele prejudeci, o prezintă odată ca un „Bas-Empire“, aparținînd aproape exclusiv raselor Orientului.

De ce s'a făcut Constantinopolul, iată o întăie întrebare, de la a cărei rezolvire atîrnă și raportul „Noii Rome“ cu cea veche.

Resistența îndelungată a marelui cetăți, apărată de mare pe trei părți — și „focul grecesc“ arzînd în apă distruge atacul flotelor slave sau arabe — și închisă spre uscat prin formidabile ziduri, putința de a cuprinde toată apărarea Statului însuși sau a căpeteniei lui, de a reface Imperiul după ce el fusese răspîns pînă în cuprînsul ei, calitatea firească de stăpînire a unei lumi maritime, unei „thalassocrații“ care-și ajunge („autarcie“) învederează în de ajuns că *scopul nu putea să fie decît militar.*

Totuși sînt încă mulți cari vorbesc de *Capitala religiei nouă*. Vechea Romă ar fi fost prea mult robită zeilor ei străvechi, Creștinismul, în sfîrșit adoptat, ar fi cerut un alt centru social și politic.

De fapt, dacă e vorba de o nouă religie, ea nu poate fi, în ce privește Constantinopolul, cum însuși numele acestuia o arată, nu poate fi, zic, alta decît a lui Constantin: a Împăratului care, încă de la Aurelian „zeul“, cel cu diademă de raze pe monede, e acum despotul oriental, sacral *basileus*, care sfințește tot ce se apropie de dînsul. Deci, nu Împăratul e al Capitalei, cum era în Roma, rămasă populară, chiar țerănească pînă astăzi, ci Capitala e a Împăratului care a fundat-o.

E încă, prin mutarea întregii clase politice, chiar și cu o parte din decorul ei arheologic, un oraș roman, *orașul roman*. Schimbarea etnografică se va face numai tîrziu, și de la sine, contra voinții pe care o avuse ctitorul.

Și acestei Rome, încă fidelă tuturor tradițiilor ei, nu i se poate opune un Apus latin, pe care de-odată, în „anul fatal” 476, să-l fi desființat „căderea Romei”, brutala usurpație a lui Odoacru.

Azi, lucrurile apar altfel. Un „Imperiu de Occident”, n’a existat niciodată, ci numai oportunitatea, după Teodosiu a unei apărări duble, pe două fronturi, precum altă dată, supt cei doi Auguști și cei doi Cesari, apărarea se făcuse și pe patru fronturi și s’ar fi putut face și pe mai multe. Provisorio comandă imperială din Vest nu mai avea încă de mult o autonomie. După prada Romei de Alaric, timp de aproape trei șferturi de veac, Impărații sînt sau trimeși ai Orientului, cu nume grecești, ca Anthemius, Olybrius, Glycerius, sau latine, ca acel Iulius Nepos, retras la Răsăriteni în Dalmația, care, Impărat legitim, a trăit să vadă anul usurpării, sau comanditari ai șefilor germani de pretorienii. Și bietul Romulus Augustus, poreclit Augustulus, face parte din această categorie.

Odoacru, Odovacar, care-și zice și Flavius, a trimes la odihnă cu pensie pe acest fiu al Panonianului Oreste. Indată, însemnele Imperiale se transmit la Constantinopol, Impăratului Zenon. Imperiul a redevenit de o unică presintare. Ca tolerat rămîne Odoacru, rege doar peste oamenii săi, altfel delegat al Romei de pe Bosfor. Cînd un alt rege, crescut la Bizanț, Ostrogotul Teodoric, e expediat cu pline puteri de la Novae-Siștov, pe Dunăre, la Roma, el e noul delegat, noul exarh. Afișează anual numele conșulilor pentru toată lumea romană, judecă roman pe Romani, admite el, arianul, catolicismul, brevetat la Constantinopol. Odată va prigoni pe aderenții acestei religii, fiindcă la Constantinopol au suferit ai lui. Fiica lui Teodoric, Amalasantha, e crescută roman, iar, cînd soțul ei Theodat — nume de greco-latinisare pe un altul în legătură cu Teudis și Teodoric — va fi atacat de Bizantini, cari vreau să revie la stăpînirea directă, el se oferă a veni la Constantinopol ca simplu pensionat al suveranului său firesc.

Dar *acestea toate impun o nouă orînduire a istoriei omenirii în care Orientul să-și capete*, cum am încercat a face în „Sintesa” mea, dreptul întreg.

LECTȚIA a VIII-a.

Problema populară în evul mediu.

În trei feluri se putea trăi în acel ev mediu al cărui sens și al cărui început voiu căuta să le precizez, cît se poate, în altă lecție.

Ori Imperiul guvernînd, prin administrația lui complectată, une ori chiar încătușătoare — *constat imperium*, cum se zicea atunci. Acest Imperiu, fără a fi în stare de ruină, nu se mai poate înoi. Vechiul edificiu își arată, fără îndoială, vrîsta. Nu din el și prin el se va putea crea o epocă nouă, în veșnică mișcare.

Ori regele barbar. Regele mai curînd decît *regatul* lui. Țara primește numele poporului pe care el îl conduce. Se numește nu prin vre-un decret sau vre-o proclamație, ci prin usul comun : aceasta e *prada* cutărui sau cutărui fel de barbari, e cîștigul lor de războiu. Și Roma bizantină, primînd pe acești noi locuitori, onorîndu-li șeful, acceptă numirea. Astfel Galia devine o Francie, afară de regiunea Rhônului, care e o Burgundie, de Sud-Vestul țerii, care e o Gotie, cum, dincolo de Pirinei, Andalusia și Catalonia amintesc pe Vandali și pe Got-Alani. Italia de Nord e acum o Longobardie și, mult timp după dispariția Statului lui Desideriu, după așezarea Francilor lui Carol-cel-Mare, după instalarea unui nou regim imperial cu Otto I-ii, Bizantinii se vor îndărătnici să nu recunoască decît acea Longobardie pe care, prin cine știe ce pact necunoscut, ei o admiseseră. A daug că regele germanic nu guvernează; el nu cată a governa, n'are dorința amestecului neconținut și direct. E bucuros că află în orașe, în anume regiuni individualizate geografic, o veche organizație pe care o tolerează, o susține și se folosește de dînsa, întocmai cum au făcut-o în Orientul european, pe rînd, Bizantinii și Turcii otomani. Al regelui e numai controlul, care și pe vremea marelui Carol se exercita de simpli inspectori ai puterilor locale : un conte și un episcop, fiecare pentru cei cari se țineau mai mult de dînsul.

Dar erau *teritoriile părăsite de Imperiu fără a fi ocupate de barbari*. Astfel în Dacia noastră. Imperiul nu ceda niciodată drepturile lui, care erau considerate ca fiind fără margini, din moment ce Roma luase asupra ei moștenirea monarhiilor universale răsărite în Orient. Dar, militarmente, el evoluă după oportunitățile politice. Se retrăgea, revenia. După ce Aurelian, pe la 270 — pe alocurea înainte, pe alocurea și pe urmă — „a retras legiunile“ (și funcționarii). Constantin-cel-Mare și fiii lui, la cel din d'ntăiuu prilej favorabil, au revenit pe malul stîng al Dunării. Noua Dacie Aureliană nu înseamnă părăsirea celei vechi, ci mai curînd *afirmarea* ei pe un alt teren: altfel ar fi fost o înșelătorie nedemnă de maiestatea Imperiului. Iar regii barbari, cari căutau prada gata adunată în orașe, cînd nu se mulțămiau numai cu ogoare de lucru pentru ai lor, treceau peste teritoriile ca ale noastre, de pădure (Teleormanele, Vlășia, Pădurea Dracului în Ardeal, codrul Herței, al Chigheciului; ar fi de scris istoria pădurii românești), fără a se opri în ele. Pe atunci importanța unui Stat — și ce era Statul pe acele timpuri! — nu se judeca după numărul kilometrilor pătrați.

Coloniștii nu părăsiau țara ca să meargă cu Statul. Și cei bogați erau legați de averea lor. Urmașii vechilor Daci erau acasă la ei. Barbarul era de mult un vecin, un camarad cînd încheiase un pact de federație, un client la țîrgurile de graniță, *emporii, panairuri*. A fugi de dînsul, care nu căuta pămînt gol, ci oameni muncitori, era și nelogic și imposibil. Dincolo de Dunăre se gășia doar țînta năvălitorilor, dacă aici era *drumul*. Prețutîndeni populația romană a supraviețuit dispariției Statului. În Mesopotamia, un oraș avînd să fie cedat Perșilor, locuitorii se opun, și un avocat se ridică în numele lor, declarînd că ieau zidurile pe sama lor. Atîtea *chester* și *castle* și *dunuri* în Britania Mare dovedesc că populația n'a urmat legiunile, cum nu s'a făcut nici în Galia, unde un mic grup de cetățeni părășiți a încercat chiar, întru Seina și Loira, un regat roman, al lui Egidiu și Siagriu.

Cei rămași în urmă se constituie ca *Romani, homines ro-*

mani (v. *Roumanchii (romaniei)* din Reția elvețiană, vorbind „ladin“), în *fară romană* sau *fară românească*, în *Romanii*, ca Romagna din jurul Romei, cu ai ei Romagnoli. Ei țin la împărat, pe care nu l-au uitat ai noștri, „cu ușile împărătești“ ale bisericilor și lumea de împărați, împărăteșe și împărătițe din basme. *Dar se deprind a nu-i voi cîrmuirea*. Două izvoare bizantine arată cum pe la 600 cetățenii malului drept al Dunării oferiau bani, dar nu trupe, comandantului imperial venit să se bată peste apă cu Slavii. Așa va fi în cetățile Italiei de Sud, peste patru veacuri, la venirea Normanzilor, și ei țefușăți la porți.

Autonomia aceasta se întilnește la noi, în Balcani, în Veneția și în Roma, în Sardinia și în Italia bizantină, ca și, am văzut-o, în Galia chiar. *Oameni buni și bătrîni* (demogeronții Grecilor) conduc satul-Stat; pe o vale satele, supuse aceluiași *jude* (un jude got de imitație, Atanaric, se afla în Muntenia pe la 370), cu oamenii *judeci*, formează *județul*; din mai multe județe se face *țara*, cu un *duce-Voevod*. Alegeri în biserică dau pe cei mai mulți dintre umilii magistrați. Senatul și dogele, la Veneția ca și la Amalfi și aiurea, *de aici* vin.

Romanii de văi țerănești — de cantoane ca la Svițeri cu *landamannii*-juzi —, Romanii de cetăți, ca *Veneția*, și *Genova*, și *Pisa*, acestea presin'ă *factorii de viață și desvoltare* în evul mediu.

LECȚIA a IX-a.

Problema evului mediu.

Există o problemă a evului mediu, a evului mediu întreg și ea e alcătuită din trei părți.

Una e a începutului — deci și a sfârșitului — pe care l-a avut acest quasi-mileniu din desvoltarea omenirii.

Data de 476 s'a dovedit că nu înseamnă nimic. Odată ce era acolo atotputernicul șef barbar, ce putea să însemne tre-

cătoarea fantomă imperială? De altfel cel care unia cele două mai populare nume din istoria Romei n'a abdicat niciodată până la moartea lui rămasă pentru totdeauna acoperită de întunec.

Știința germană, căreia medievistica îi datorește așa de mult, a crezut că poate porni evul mediu de la stabilirea puterii regale a barbarilor. Dar aceasta privește numai Apusul, Răsăritul, oricare ar fi fost limba întrebuițată la Constantinopol, rămîind tot roman ca mai înainte. Și, de altfel, în acest Apus chiar, dacă în Galia avem a face cu o stabilire, a Francilor, încă de pe la 500, în Italia s'a trecut prin usurparea lui Odoacru, prin delegația lui Teodoric, prin restabilirea dominației romane directe a lui Iustinian, pentru a se ajunge la Longobarzi numai în a doua jumătate a secolului al VI-lea, și, de fapt, a trebuit ca, în urma zdrobirii Statului longobard, redus la un ducat în Sudul peninsulei, să se încoroneze regele franc Carol ca Împărat la Roma, pentru ca numai atunci, la 800, să fie închisă epoca schimbărilor. Iar în Germania, numai după ce Carol-cel-Mare a frînt cerbicea Saxonilor lui Witikind și a distrus Erminsăule, numai după desăvârșita și definitivă creștinare opera stabilisării se poate socoti îndeplinită.

De curînd d. Henri Pirenne a venit cu o nouă teorie. D-sa, cercetător al evului mediu mai ales supt raportul social și economic, a judecat așa: Se constată, contra credinței curente despre superioritatea vremii carolingiene asupra celei merovingiene, că întâia a înlocuit prin argînt etalonul de aur al celei de-a doua. Căutînd explicarea, d. Pirenne a recurs la sincronisme și a găsit adesea pe Arabi în marea lor expansiune: stăpîni ai Siriei și Persiei, asediatori ai Constantinoplei, cuceritori ai Cretei, năvălitori ai Siciliei și Italiei de Sud, jăfuitoari ai Romei, pe care Papii o apără prin întăriturile „cetății leonine“, colonișatori de pradă ai coastei de Sud franceze, domni ai Corsicei, Sardiniei, Balearelor. Ei, prin ocuparea și sterilizarea Mării Mediterane, centrul antichității clasice, ar deschide, sălbătăcind și sărăcind, evul mediu.

Însă i s'a obiectat marelui învățat belgian că Arabii, nepregătiți pentru războiul și mai ales pentru cel maritim, erau puțini, că n'aveau interes să distrugă, că ei erau gata de sintese duble ca aceia din Sicilia, că supt numele lor sau, mai curînd, al Islamului, lucrează tot vechile rase. „Catastrofa“ nu s'a produs deci nici în acest domeniu.

Cred că punctul de plecare e acel pe care l-am propus în „Sintesă“. Vechea lume e sprijinită pe Imperiul universal represintat prin oameni, Imperiu care se impune și Romei, transformînd-o. O nouă mare epocă nu poate începe decît atunci cînd în loc se așează „cetatea lui Dumnezeu“, „Biserica lui Hristos“. Dar pentru aceasta trebuie convertirea la creștinism, la cel constantinian, a unui puternic rege barbar așezat într'o mare provincie și creșterea lui de putere, căpătarea de hegemonie față de vecini *prin acest act*. E însă cazul lui *Clovis*. Și el se întîmpină, pe la anul 500, tocmai cînd, în Orient, se lucrează la înlăturarea divergențelor religioase, rămîind doar încercarea, nereușită, a *Henoticului*, „decretului de unire“ al lui Heracliu, în cel de-al VII-lea veac.

Care e, acum valoarea, evului mediu ?

Odată, el era obiectul batjocurilor și condamnărilor. Veacuri de întunec și de sălbătăcie — atît! Dar antichitatea e scaldată în sînge și vremile mai nouă n'au putut întrece cruzimile ei. Iar cultura presupune și întîndere și voie bună. Niciodată oamenii n'au alergat mai mulți spre dînsa decît în această calomniată epocă. În fața piramidelor, la templelor uriașe — și la Macedoneni ca la Heliopolis —, lucrute cu blăstăme de miile de robi, mulțimile entusiaste, cheltuindu-se anonim, înalță catedralele.

Și, pe cînd vremile noastre sînt paralizate de pletora formelor, atunci cită putere de inițiativă, cită facultate de adaptare! Niciodată de la sine omenirea n'a creat mai mult și mai divers.

Societățile trăiesc în condițiile pe care le-au voit. Hotarele Statului nu sînt ale capriciului, ale cuceririlor, ci ale acceptării

libere a unui drept. Nu din lumea germanică vine legătura personală; o întâlnim tot așa și la vechii Romani. Nexul feudal e supus în mare parte voinții acelor pe cari-i unește, într-o vreme când o tăgăduire de drept ajunge pentru a-l sfărma, iar, fără aceasta, bogatul rege al Angliei, stăpîn peste baronii cuceririi și peste cuceriiții lor, pleacă genunchiul pentru omagiu înaintea regelui Franciei de unde a plecat și-i acceptă și sentințele de expropriare. Și acest rege al Franciei, care, de obicei, abia dispune de câteva sute de ostași, poate să adune la cutare dată de la începutul secolului al XII-lea mii de oameni gata de luptă contra invadatorului rege german, fiindcă o conștiință de drept sau un instinct de solidaritate mîna supt steagul flamurei de aur de la St. Denis.

Odată ce se recunosc toate acestea, metoda de presintare a evului mediu se impune, revoluționară.

Nu pe teritorii, care nu sînt definite și peste care se amestecă autoritățile. O comună din Anglia poate să aibă doar, pe lângă magistrații ei, regele, senior al tuturor, seniorul acestuia, regele Franciei, Papa, căruia Anglia creștină i s'a supus și care de două ori a vrut să-i impuie regele.

Nu pe națiuni, care nu puteau exista cînd regele german Otto I-*^u* domnia în Italia ca soț al moștenitoareii acestui regat, Adelaida, cînd fiul lor, Otto al II-lea, creștea italian, cînd Otto al III-lea, fiul acestuia, era educat grecește de o mamă bizantină, cînd Agnes de Burgundia domină secolul al XI-lea german, cînd doi Francesi din Luxemburg, Henric și Carol, sînt Cesarii germani ai secolului al XIV-lea. Fără o cultură mai înaltă și generalisată nu pot exista națiuni conștiente.

Rămîn deci cele două linii mari. A formelor: Biserica și agentul ei, Imperiul, surrogatul lui, regii. A *factorilor de dezvoltare*: viața populară a „Romanilor” cu tot ceia ce se ține de dănsese.

LECTȚIA a X-a.

Problema relațiilor dintre Răsărit și Apus

— Iustinian și Carol-cel-Mare —

Vechea istoriografie știe de ambiția, de setea de glorie a lui Iustinian, care, după un plan fixat de la început și urmărit cu stăruință și întrebuițind propriile lui trupe, soldați de Imperiu, ar fi lucrat la recucerirea Apusului, la refacerea Imperiului unitar.

De mult, încă din vechea mea „Istorie a Imperiului bizantin“, apărută la Londra acum un șfert de veac, am opus acestei explicări o alta.

Iustinian reprezintă, întâiu, un tip uman cu totul deosebit de un Cesar, un Ludovic al XIV-lea, un Carol al XII-lea. Nu e un Constantinopolitan, un om de Capitală prin originile și descendența sa, un elev al marilor școli imperiale, un cărturar, cu toată acea mare iubire pentru artă care ni-a dat Sfânta Sofia. La sfârșitul secolului al V-lea și începutul celui de al VI-lea este un antagonism între cetatea bizantină, orientală, clerică, imperială și între balcanismul rural, de limbă latină, de nuanță strict romanică. Așa a fost bătrînul general Vitalian, pornind din marginile Scîției Mici cu țeranii lui pentru iuarea în stăpînirea care nu i-a reușit, a Scaunului Domniei, așa a fost moșneagul needucabil ajuns Împărat, Iustin. Iar Iustinian, nepotul acestuia, a trăit viața obișnuită a tinerilor bogați din Capitală, căsătorindu-se cu o artistă, fără ca lucrul să fi ofuscat „lumea bună“ din Bizanț.

De aici vine că politica lui întregă se orientează după oportunități, nu după teorii.

Ocupat cu greu, neconținutul războiului împotriva Perșilor conduși de un „Împărat al Împăraților“ cu atît de adînci rădăcini în trecut, prețuind orice succes cîștigat asupra acestora mai mult decît dobîndirea unei provincii în Apusul rătăcit și scăzut, el nu putea să înceapă o serie de acțiuni militare în direcția

acestula, acțiuni dintre care prima, în cazul ambiției de cuceriri și restaurări, ar fi fost asaltul la Roma.

De fapt Imperiul era acea thalassocrație de care am vorbit. Pentru apărare, pentru traiu îi trebuia Marea liberă. Dar, urmași ai Cartaginerilor și predecesori ai Barbarescilor, Vandalii, mutați în Nordul Africei, infestau cu prădăciunile lor de pirăți mai întreaga Mare Mediterană. Această stare de lucruri trebuia să înceteze. Cum Roma republicană luase Dalmația contra pirăților iliri cari făceau imposibilă navigația pe Adriatică, Roma Nouă a lui Iustinian desființă pe Vandal¹.

Dar aceștia erau în ceartă cu Ostrogoții pentru grânarul Siciliei, disputat odată între Cartaginesi și Romani. Cartaginesii sînt acuma, de pe coasta vandală reluată în stăpînire, ai lui Iustinian. Lupta începe deci pe aceeași basă ca, odata, războaiele punice.

Dacă ar fi fost o armată bizantină, și una pregătită, în cîteva luni se lua Italia. Dar Iustinian e silit, din lipsa unei asemenea armate, să întrebuițeze soldați personali ai lui Belisariu, niște bande, niște „mari companii“. De aceia au trebuit douăzeci de ani pentru a înlocui prin guvernul direct vicariatul, „exarhatul“ ostrogot.

Și, de a doua zi, Longobarzii se intercalează, întâiu combătuți, apoi tolerați, în fine recunoscuți. Ce mai mare dovadă de lipsa oricărui teorii, oricărui avînt de mîndrie reconstructivă la Bizantinii romani ai secolului al VI-lea!

Dar aceste considerații ne duc la a doua problemă: a Imperiului lui Carol-cel-Mare.

Acesta apare de obicei ca un Cezar prin voința lui, un Împărat al Apusului, conceput ca atare, un soț posibil pentru Împărăteasa care, în dauna fiului ei, usurpase coroana Orientului, Irina, apoi și un coleg al Împăratului din Bizanț, ai cărui soli vin de-l salută în cetatea lui imperială ca „basileus“ („analele france“ o spun, nu izvoarele bizantine).

De fapt, avem a face — am arătat-o în „Orient et Occident

au moyen-âge“ — nu cu un rege german doritor cu orice preț de a fi Împărat efectiv în Roma, ci cu *o desvoltare a împrejurărilor italiene însăși*.

Carol aduce puterea lui de războinic, sfaturile către Împărăție ale cărturarilor vremii sale în frunte cu Anglo-Saxonul Alcuin, ca și instinctul care ducea mulțimile apusene către Imperiu. Ca Împărat va fi la Roma un pelerin, un judecător al proceselor politice romane dintre Papă și partidele noii nobilimi autonome, iar în Germania saxonă, în Panonia avară luptător pentru cruce și în numele crucii. Restul — e tot regele franc ca și înainte de anul încoronării „prin surprindere“, 800,

Dar Papa are nevoie de un sprijin față de dușmanii din cetatea lui, cari-l orbesc și-i taie limba. Acest Papă, care e acuma, după ce în Orient iconoclasmul distruge icoanele care atrag darurile și smomesc soldații, un adversar al Imperiului de Orient, nu se poate înțelege nici cu Longobarzii, arieni mult timp, catolici târzii, cari nu vor fi primiți la Roma. El a făcut personal o dinastie, a acestor Carolingieni, în țara care poate da un apărător, un stăpîn — nu.

Dar populația romană era deprinsă de mult a-și căuta un bun Împărat catolic, local, *regionalist*, unul dintre aceia cari sînt pentru legitimismul bizantin simpli răsculați, „antarți“. Nu l-au putut face dintre ei, acești Romani, cari, indiferenți la lupta lui Belisariu cu Goții, mai romani decît oamenii lui Iustinian, se simt o mare „Romanie“; ei bine, îl vor face dintre vitejii barbari vecini. De aici aclamația mulțimii în jurul lui Carol care se roagă la mormîntul Sfîntului Petru, strigătul de chemare către cel de acuma „veșnic August“.

Imperiul acesta e *pentru toată lumea*. Și celalt e ecumenic, universal. Ele nu se pot recunoaște unul pe altul. Că se fixează granița în Dalmația, n'are a face: și noi încheiem convenții cu Sovietele, care nu ni recunosc Basarabia. Chestia de drept rămîne intactă. Izvorul bizantin spune despre Carol, de care vorbește ușor, în treacăt, desprețuitor, că e „Împăratul pe care i-a făcut Papa“, pe sama lui, pentru el. Iar Irina lângă Carol,

ca Filip al Spaniei, „rege al Angliei“ pe medalii, lângă regina, Maria Tudor, nu se poate concepe: Irina era doar, pentru a-și legitima usurpația, ea însăși, nu o Împărăteasă, ci un *basileus*, un Împărat.

Cele două lumi își stăteau față în față, ireconciliabile, de și grecismul Orientului nu e un mijloc de osebire voit, un titiu de mândrie, ci, ca rominismul nostru față de slavonism, *un sacrificiu adus vulgului*. Până la capăt pentru Imperiul unic nu se va putea ajunge la o sinceră osebire de roluri pe imposib la basă teritorială.

LECȚIA a XI-2.

Problema regalităților medievale.

Două Imperii rivale, două forme ale Imperiului unic își împart lumea medievală. Alături însă apar *regalitățile*. Și vechea istoriografie li găsea imediat explicarea, în legătură cu anume tendinți de politică actuală. Sînt națiunile care se deșteaptă, se recunosc și, ridicîndu-se contra Imperiului pe care-l încercuiesc în Germania lui, îngăduindu-i doar din cînd în cînd călătoria la Roma pentru încoronarea de către Papă, își aleg stăpînitari naționali, cari poartă coroana mai simplă, dar mai reală și mai trainică, mai firească iarăși, a regalităților.

Pentru Apus această opinie e în legătură cu regii secolelor al IX-lea și al X-lea. Același naționalism, care nu-și dă sama că, atribuindu-și o origine prea veche, își scade importanța în evoluția ideilor despre societățile umane, vede în Imperiile de concurență, bulgăresc, sîrbesc, manifestația acelorași tendințe naționale. Doar la Bulgari știința ultimelor decenii presinta invazia strămoșilor în a doua jumătate a secolului al VII-lea ca sosirea peste Slavii amorii a elementului de plasticizare politică, datorită unui instinct creator special.

Oprindu-mă întăiu asupra acestor inchipuiri privitoare la istoria Orientului medieval, observ că, aici ca și în Occident, nu

poate fi decît un singur Imperiu, abstract, internațional, inseparabil. El se poate sprijini însă pe orice nație, ca și pe orice valoare umană, care nu pot fi considerate decît doar ca un aport nou la vechiul capital acumulat până atunci. Cînd, în primul din cele trei „Imperii“ bulgărești, Simion se face proclamat Țar, Cesar, Împărat supt zidurile Constantinopolei pe care n'a putut s'o cucerească, el nu face decît să reediteze ceia ce a făcut Carol-cel-Mare în momentul aclamațiilor din anul 800, aproape cu două secole înainte. El se satisface cu aparența neputînd avea realitatea. Iar Romanii din Bizanț își dau o princesă la Curtea domnului vecin și-l consideră pe el și pe poporul lui doar ca pe niște „prieteni“ cari în puterea „prieteniei“ și a înfrîuririi pot cere un loc de cinste la mesele împărătești. Al doilea „Imperiu“, în Macedonia și Tesalia, mînă către amintirea Statului lui Simion, cu puterile Bisericii de limbă slavonă, toate popoarele din acea parte a peninsulei. Al treilea, fundat de „Vlahii“ noștri, de Romîni Pindului, vorbind românește și trăind ciobănește, devine o Bulgaria pentru că numai astfel putea să se aibă ajutorul acestei Biserici slave care conservă tiparul bulgăresc, cum Biserica din Apus conserva tiparul roman. Toți acești Împărați sînt și „ai Romanilor“, ai „Grecilor“ măcar. Acesta e cazul și pentru Imperiul sîrbesc, din veacul al XIV-lea, fundat de Ștefan Dușan.

Deci *un* Imperiu, oricine ar căuta să-l domine jertfindu-se ideii lui. Dar mai sînt însă, și aici, *regii*.

Ei se întîlnesc *numai la Sirbi*. Și aceasta pentru perioada din viața lor politică în care ei s'au alcătuit ca Stat pe malul catolic, latin, romanic al Mării Adriatice și deci titlul regal de recunoaștere vine de la Papa, care singur, și cu Împăratul din Apus, are dreptul de a distribui asemenea coroane, încunjurate, totdeauna, de un respect religios.

Dacă Ungaria întăin, cu Sfîntul Ștefan, apoi Polonia, Boemia, fără a mai număra Croația, răpede dispărută, au avut regi, ca și, în Răsăritul mai depărtat, Ciprul, Armenia, aceasta se datorește aceluiași creațiuni prin singurii factori îndreptățiți, Papa și Împăratul.

În Apus, oricît ar căuta să și-l atribuie Francesii și Germanii, cări invocă gramatica lui germană, versurile germane adunate diu ordinul lui, Carol-cel-Mare rămîne hotărît internațional. Împăratul nepurtat la Roma, dar trăind ca un David biblic, fără energia acestuia, care e Ludovic *Pius* n'a putut avea, în grija de cum îl judecă episcopii, neconținut stăpîni ai soartei lui, nimic sămănînd cu o preocupare națională.

S'a interpretat lupta de la Fontanet sau Fontenoy ca un conflict provocat de divergențele dintre națiuni. De loc! *E vorba numai — nu e în discuție măcar Imperiul — de împărțirea regalității, a prăzii france, așa cum o făcuse, la Merovingieni, Clovis, cum, la Carolingienii înșiși, o încercase Carol-cel-Mare, căruia însă doi fii erau să-i moară, păstrîndu-șe astfel o unitate pur personală. Lupta însăși, în lipsa unui arbitru, tatăl fiind mort și Papa departe, e o simplă „judecată a lui Dumnezeu“.*

Tratatul din Verdun nu taie provinciile nouă după criteriile naționale, cum, cu toată vechea argumentație a lui Gabriel Monod, au pretins atîția. Ceia ce se atribuie lui Lotar, lui Ludovic Germanicul, lui Carol cel Pleșuv sînt, în afară de conveniențe, ca, de exemplu, în materie de vii, ca să le aibă fiecare din trei, numai vechile provincii romane păstrate prin Biserică sau, ca în cazul Germaniei interioare, un bloc de recentă cucerire. „Statele“ ne trimet la trecut în loc să pregătească viitorul.

Imperiul rămîne, neschimbat, sus, o necesitate religioasă, o speranță supremă sprijinită pe o așa de veche tradiție. Fără realizare momentană, el există. Nimeni n'a renunțat și n'a putut renunța la dînsul. Dar el nu exclude compartimentele provinciale compuse din reuniunea canonică a eparhiilor episcopale.

Cînd, cu depunerea lui Carol-cel-Gros, al doilea restabilitor de unitate carolingiană — întăiul fusese Pleșuvul —, *fidelii*, singura putere adevărată, rămîn singuri, în sama propriei lor inspirații, ei se agață firește de singurul sprijin, de micii deținători de legalitate, episcopii fiecăreia din diecese. Sinodul, adunat, dacă se poate, în capitala provinciei eclesiastice, va decide. El

consacră de fapt în ordinea laică, prin alegerea unui rege nou, osebirea care nu fusese niciodată părăsită în ordinea bisericească.

Regii „din mila lui Dumnezeu“ — ceia ce s'a dovedit că nu înseamnă o pretenție — nu exclud nici ei ideia Imperiului universal al lui Hristos, servit de coroanele pămîntești. Oricare din ei, de sînge carolingian bastard ori ba, are în vedere *potențialitatea împărătească*. Franța are un rege celt în Bretania, un duce de Franța, care, îndată, va crea dinastia, nouă, a Capețienilor, nu rege ales în centru, un altul în Burgundia cis-jurană a Lyonului, un al treilea în Burgundia trans-jurană a Svițerei romande, un al patrulea în Provența și un al cincilea era cît pe aci să răsară în Aquitania. Unde e pornirea națională? Și Odo Francesul ori contemporanii săi burgunzi sau provențali nu rîvnesc la Paris, ci la posesiunea Italiei, spre care tind și regii carolingieni, Francesi ori Saxoni din Germania.

Internaționalismul creștin rămîne astfel la baza întregii lumi din evul mediu, supt regii cari vreau să fie Impărați sau Impărații cari au rămas regi

LECȚIA a XII-1.

Problema papalității.

Mult timp a fost un obicei de a se prezenta, în istoria evului mediu, de la o vreme încoace, ca principal conflict ceia ce se numia atunci „lupta dintre Sacerdoțiu și Imperiu“ — după franțuzește — sau — după expresia germană — „cearta pentru investiții“.

După această concepție, care durează încă, susținută de interese politice și religioase, între altele de ale catolicismului imperialist, de o parte, iar, de alta, de interesele protestantismului, Biserica romană, de la început, s'ar fi gătit de luptă, ea ar fi avut drept țintă dominația universală și ar fi provocat orice putere de concurență, imperială ori regală. Grea presupunere aceia a unor pontifici de nație și origine deosebită, de cele mai diverse temperamente, trăind în mediile cele mai felurite, dar cari totuși ar fi urmărit cu înviersunare aceiași țintă!

De fapt mult timp episcopul Romei a însemnat foarte puțin în Italia chiar. Milanul unei așa de mari personalități ca Sf. Ambrosiu depășia cu mult pustiita Capitală a Cesarilor și, în veacul al V-lea, un Împărat ca Honoriu prefera să privească din portul Ravenei bogate în monumente sosirea corăbiilor din Orient. Cei ce vorbesc de prestigiul roman care încunjura Scaunul pontifical nu-și dau samă că zidirea „cetății lui Constantin“ fusese o *mutare totală*, de lucruri și oameni, că Roma nu era, nu putea fi o a doua capitală, că rolul ei istoric trecuse asupra noii reședinți, merită a rămînea singură. Mai puțin decît un Iași abandonat în folosul Bucureștilor.

Tonul pe care-l întrebuițează un Papă Grigore Dialogul, într'un singur moment, față de Răsărit nu trebuie să înșele. În adevăr, în acele rînduri latinismul în primejdie e opus cu hotărîre grecismului de tot mai adîncă infiltrare. Dar, ca în toate manifestările acestui om excepțional, nu vorbește atîta șeful bisericesc, cît descendentul unei însemnate familii romane, acela în care se încorpore gelosia și raucuna față de cetatea usurpătoare, de improvisația pretențioasă, de insolenta parvenită.

Episcopul Romei, care nu făcea încă să sune drepturile ce i-ar fi venit de pe urma lui Petru și a „pietrei“ pe care s'ar fi zidit Biserica (și aici avem a face cu o interpolare), era, de fapt, într'o îndoită și împovărătoare dependență. De o parte, stăpînul imperial din Constantinopol, care prin exarhul său italian putea să aresteze, să acopere de injurii, să ducă spre hui-duielile Constantinopolei și să trimeată la moartea prin miserie pe vre-un țerm pierdūt de rece Mare Neagră pe un Papă recalcitrant: casul lui Vigiliu ar ajunge. Pe de alta, era acel popor roman, stăpînit de nobili cuibăriți prin turnurile ruinelor, depinzînd de facțiunile lor neliniștite și pline de ură. Până la iconoclasmul bizantin care liberează de Imperiali și până la sprijinul franc prin care se poate stăpîni populația romană, ce poate să fie șeful sufletesc al Romei!

Dar el are două însușiri mari.

Una e calitatea de *păstrător al tradiției religioase neschim-*

bate, al infailibilității dogmatice. Grecii inventivi și loquaci află în acest tradiționalist, în acest simplu, care păstrează funcția romană a păzirii textului neschimbat al legii, un îndreptariu în nesfârșitele lor lupte în jurul dogmei.

A doua e aceia de *representant popular ales, de exponent al vieții mulțimilor în neconținută mișcare*. Pe dînsul nu-l așează în Scaun o crimă reușită, o intrigă dibace, o usurpare fericită, căsătoria, ca în Bizanțul unei Zoe și Teodora, din secolul al XI-lea, cu o bătrînă moștenitoare. El are această valoare reprezentivă care-l impune.

Și ea e tot mai mare, cu cît Apusul se formează din nou în jurul acestui centru, căci altul nu se poate afla. Roma nu caută autoritatea, prestigiul care-i vine din înseși împrejurările, o bucată de vreme tot mai prielnică pentru dînsa.

Îndată însă ce aceste împrejurări sînt altele, rostul Papei se îngustează. Candidatul adus de oștile germane ale Împăratului venit la încoronare e strivitor ca valoare morală față de acela pe care-l impune mulțimea romană agitată de pasiuni sau cumpărată cu bani: copii nevrîsnici, cari trec Scaunul Sf. Petru cul oferă mai mult și merg să se însoare. Cînd Zoe și Teodora fac Împărați la Constantinopol, Marozia și altă Teodoră dau Papi la Roma.

Ambiție a Bisericii papale în acest moment? *Ea ar fi pierdut și ultimul rămășiță de prestigiu, dacă spiritul cluniacens n'ar fi transformat-o*, pîind pe Scaunul pîngărit de acești usurpatori pe Hildebrand, Grigore al VII-lea.

Acest spirit al mănăstirii franceze Cluny e însă unul eminemente popular. El nu vrea pentru episcopi banul mitei (simonie), luxului, stăpînirii de armate, puterii politice și militare. Înapoi la Isus și la Apostoli! O Biserică populară, pauperistă, avînd tendințele simplelor Romanii de tradiție arhaică se ridică împotriva Bisericii imperialiste, tiranice. Ceia ce a voit „președintele de republică” în sens roman Arnaldo de Brescia, ucis ca răsculat și eretic de Germani, vrea și abatele din Cluny și toți ucenicii lui, cari ajung a „democratiza” Biserica. Spiritul care a dat tot ce e nou în evul mediu domină acum basilica Sfințului Petru.

LECȚIA a XIII-a

Problema cruciatelor.

Un Papă stăpînul lumii occidentale, singur șef al Bisericii lui Hristos, în ciuda Împăratului și peste regi, atît de puternic și de ascultat, cu o așa de înaltă ambiție încît a putut deslănțui contra Turcilor, usurpatori, contra Arabilor, ai Sfîntului Mormînt, toate națiile, toți suveranii, toate clasele, iată vechea părere cu privire la rolul lui Grigore al VII-lea, la transmisiunea pe care o lasă Francesului Urban al II-lea, cu privire la Canossa și la discursul de la Clermont prin care „se ia crucea” pentru Hristos (*Dieu le veult*).

Întreg acest edificiu, cu tot ce se ține de dînsul, cade după lucrările lui von Sybel despre întăia cruciată — și singura adevărată, singura interesantă pentru noi — ale lui Hagenmeyer și Röhrich, dar mai ales după atenta inspecție a izvoarelor, scrisorile de cruciată” în primul rînd. Aceasta chiar, dacă Petru Ermitul, visita lui la Ierusalim, „turneul lui de conferințe” căzînd, rămîne, pentru cei de mai sus, ca și pentru Chalandon, în recenta-i istorie postumă a aceleiași cruciate, rolul Bisericii și „momentul de la Clermont”.

Papa *nu* e atotputernic. Riturile de pocăință de la Canossa ale Împăratului dușman, Henric al IV-lea, aruncarea rămășițelor lui în insula de pe Rin nu trebuie să impresioneze. În loc să fi provocat totdeauna, Papa e dese ori înfrebuițat. Lupta cu Grigore e nu odată înteițită și prelungită ori reluată de tot ce se petrece, vast și obscur, în Germania: tendințe separatiste pentru Statele pe ducate, ridicarea orașelor (în curînd vom avea la Marea Baltică durabila, spornica organizație a Hansei), neliniște țerănească, usurpare a ministerialilor neliberi, întrebuițai de stăpîn în demnități și dregătorii în locul vechilor familii. Contra-Împărații, cari sînt de fapt numai „contra-regi” germani, nu represintă simple instrumente ale papalității, care ar fi gata să li dea coroana Împăraților. Iar, în Italia însăși, Papa are, pentru el și Roma lui, o opoziție cu vechi rădăcini și manifes-

tații îndrăznețe. Nordu', cu Milanul în frunte, nu vrea tirania romană. Când Henric apare în Italia pentru „pocăința“ lui, acești nemulțămiiți se bucură. Dacă n'ar fi, pentru un adăpost, Toscana contesei Matilda și Neapolul noilor regi normanzi, de fapt pentru toată Italia, cu adevărat „contra-Împărați“, Grigore n'ar fi putut să încerce nici cea ce s'a sfârșit în minile lui, când, în fața soldaților anti-Papei pus de Germani, a trebuit să ia drumul exilului definitiv.

Urban e și el un izgonit, un pribeag. Conciliile de la Piacenza și Clermont sînt simple popasuri de fugă și manifestații extra-romane. Va fi un Papă *extra muros*, cum a murit marele său înaintaș. Predicația prealabilă a Ermilului n'a existat, și pe cîmpul cel îngust din Auvergne nu se puteau strînge mii de oameni, mai ales din popor, atît de sensibile la un cărturăresc discurs latin. Iar scrisoarea lui Alexe Comnenul, noul Împărat provincial și militar din Constantinopol, prin care cere ajutători, oferindu-li aurul său și femeile Imperiului său, scrisoare venită cînd primejdia turcească trecuse și scrisoare de un ton așa de nepotrivit cu demnitatea imperială, e o simplă falsificație exhortatorie pentru a cîștiga sprijinitori Statelor create, cu sau fără voie, de cruciată.

De fapt, nici măcar un Papă nu a influențat pe regi, aceștia pe seniori și seniorii pe țerani; negustorii Italiei viind doar mai tîrziu pentru ca în „concesiile“ lor din porturi (ca ale Genovesilor în Crimeia, ale Englesilor în India, ale Sașilor în Moldova) să consolideze prin hărnicia lor comercială terenul cîștigat.

Ci avem a face cu un fenomen de masă, împins și el de instinctul creator al mulțimilor, pe care atîta vreme l-am constatat ca principal factor de schimbare și progres în evul mediu.

S'a constatat că ani de zile înainte de cruciată în Apusul desprețuit, dar cruțat, era un *prisos de oameni* față de Răsăritul usat în greaua luptă cu mai multe puternice fronturi de barbari. Din Occident se caută acuma pămîntul și bogăția pe care odată din Orient îi căutaseră Germani și Turanici în acest

Occident. Neustria trece hegemonia Austriei, Austrasia, Saxonia, Saxonii, Austriei; Ungaria, altă formă austriacă, aglomerația boemo-polonă nu sînt decît alte manifestări ale expansiunii care a dat Slavilor de la Nipru, de cultură bizantină, Normanzi, Scandinavi, Varegi ca șefi politici și militari. Grupele de *Flandri*, de Sași cari după 1100 vin spre Ardealul slab locuit corespund miilor de țerani cari pe drumuri care-i distrug merg să caute moartea în șesul asiatic de la Dorileu.

Ani de foamete grăbesc mișcarea. Dar ceia ce o însuflețește *e o nouă conștiință de putere, de capacitate creatoare*. Baronii cari vin după mulțimile menite peirii încorporează un curent care-și are originile mult mai în adînc. Același suflet care a răscolit pe sătenii pe jos ori cu familiile în cară suflă în steagurile, atît de greu victorioase și pentru scopuri de cîștig și de pradă așa de crud vădite, ale lui Godefroi de Bouillon, „vechil al Sfîntului Mormînt“, rege al Ierusalimului.

LECȚIA a XIV-a.

Problema închiderii evului mediu.

Cînd se isprăvește evul mediu, vremea cea mai fecundă în inițiativa creatoare din viața omenirii?

Odată, învățăm cu toții că această dată e 1453, cînd Turcii otomani, osmanlâi, ai lui Mohammed al II-lea au luat Constantinopol. Tragic eveniment, care a pus în lumină virtuțile de cavaleresc luptător în stil occidental — ca ale unui Ioan-cel-Bun în Franța —, de care a dat dovadă Constantin Paleologul, ultimul Împărat bizantin! Dar eveniment fără prea mare răsunset și mai ales fără urmările ce se închipuie.

Căderea Constantinopolei n'a pus capăt imperialismului bizantin. Rămăseseră frații Împăratului mort, și ei stăpîniră cîtiva ani încă în Moreia, de și n'au îndrăznit să culeagă coroana care li revenia de drept. La Trapezunt, Comnenii dănuiră cîtva timp încă, Împărați legitimiști încă de la 1204.

Ea n'a însemnat nici *un moment nou în relațiile dintre creștini și păgânii Islamului*. În adevăr de mult în Spania reprezentanții celor două religii se întâlneau, se înțeleseseră, până la înfrățire. Năvălirea în Franța, oprită la Poitiers, era datorită unor puternici locali cari chemaseră pe Arabi și erau bucuroși de dinșii, ca odată Sirienii, Persanii de cucerirea califilor. Va veni vremea când monedele prinților de cele două religii vor purta inscripții latine și arabe, iar în Alhambra din Grenada musulmanii vor zugrăvi fresce ca acelea din palatul Papilor la Avignon. În Palestina, relații cavalești se înjghebară între noii veniți și indigeni, dând prilej la cel mai delicat, mai ales schimb de sentimente, în care Arabii întreceau totdeauna pe „Frânci“. Chiar în ce privește pe Turci, Trapezuntinii își dădeau fetele emirilor vecini și Constantinopolul „drept credincios“ și „păzit de Dumnezeu“ văzu pe un tânăr moștenitor otoman străbătând călare curțile interioare ale Palatului Împăraților pentru a-și lua soția, o Paleoioasă (mai târziu, soția Hanului turcoman al Persiei, Uzun Hasan, va fi princesa greacă din Trapezunt Ecaterina).

Nici *relațiile Statelor apusene cu Sultanii nu s'au schimbat*. De la început, Venețienii au intrat în legătură de alianță — și contra creștinilor — cu „bunul lor prieten“ Sultanul Murad. Genovesii au apărat cu energie Constantinopolul, dar pentru că ei erau stăpâni în față, la Pera și Galata, și de a doua zi au cerut firmanul lui Mohammed al II-lea ca să-și poată continua dominația și comerțul.

Cine a protestat au fost *oamenii Renașterii*. Dar nu pentru că era vorba de Turci, ci pentru că, admiratori ai antichității, adoratori ai trecutului elenic, se indignau la ideea că în Bizanț, în vederea Troii sacre, stau „barbari“.

Descoperirile maritime nu pot fi nici ele un moment de separație. Columb a răătăcit ca să ajungă la San-Salvador, care i se părea că este pe drumul Indiei dorite, drumul cel nou în locul aceluia pe care cucerirea turcească-l făcuse nesigur. Dacă ar fi știut ce are să întâmpine, nu primia să se imbarce, cu câțiva

aventurieri la cari-l trimesese, pentru atita risc ce cuprindea întreprinderea, regina Isabela a Castiliei. Niciun plan nu i s'a desemnat în minte după ajungerea în insula oamenilor roșii, a aurului și papagalilor. Cucerirea a fost lăsată în sama aventurierilor ca Pizarro, Almagro, Cortez, asemenea cu Cazacii cari au luat Siberia, cu Cernaiev în Asia centrală. Portughesii, cari procedau „științific“, supt conducerea infantului Henric, din laboratorul său maritim, desprețuiră acest rezultat care părea fără viitor ; ei încunjurară Africa și ajunseră la *adevărata* Indie. Pentru a „popularisa“ descoperirea a trebuit cartea pentru toți a lui Amerigo Vespucci, după care s'a numit ceia ce se vădise ar fi un nou continent. Nici măcar economia mondială nu s'a resimțit prea mult de aurul american.

Reforma a fost propusă ca element despărțitor de Germani. Dar Luther n'a vrut shisma : el a crezut în posibilitatea și în eficacitatea unui Conciliu general de împăcare, aducînd din nou la unitatea creștină în Vest. Doctrina lui a ajuns să îngăduie turpitudini morale, să binecuvinteze măcelărirea țeranilor de către nobili, să dăruiască prinților pămînturile bisericești. În Germania însăși ea n'a prins tot terenul ; Scandinavia ori Elveția nū hotărau. Calvinismul e de o mai tîrzie origine. Luptele religioase din Frauța au fost de fațadă. Catolicismul, capabil de ofensivă la noi și în Rusia, s'a refăcut.

Pe de altă parte mișcarea de reformă e veche. Cluniacensilor, peste tiranicii Dominicani închisitori, li-au urmat alți reformatori pauperiști, Franciscanii, cu observații stricti și *fraticellii* lor. În al XIV-lea secol se organizează „frații vieții comune“, flagelanții se biciuesc pe trupul gol. Cărturarii cer reforma Bisericii, contra Papei, și Universitatea din Paris, cap al teologiei, e în frunte. Cînd sînt doi Papi, unul la Avignon, altul la Roma, Conciliul se adună : la Constanța, la Basel, apoi la Florența. *Reforma e numai continuarea în formă germană a mișcării.*

De fapt, evul mediu se mîntuie cu dispariția principiului care l-a determinat și-l menținuse : *capacitatea de creațiune a maselor populare.*

Încă din secolul al XII-lea, în Italia, care întrebuinta manuale de drept bizantine, Școala din Bologna a lui Irnerius predică necesitatea întoarcerii la dreptul roman. Împărat și supt, cel ce ordonă și cel ce primesc; la mijloc: legi și funcționari. Nici alegere, nici delegație, nici obiceiuri nescrise, nici adaptare. Frederic Barbă-Roșie primește noua solie și o proclamă în dieta de la Roncaglia. Henric al VI-lea, fiul lui, scrie pe steag stăpînirea efectivă a lumii. Frederic al II-lea, semi-Normandul, fiul acestuia, dă legile romane ale noii ordini de lucruri; el guvernează direct prin legiști și funcționari. Fiind distrus, cu toată dinastia lui, prințul frances care-l înlocuiește în regatul celor două Sicilii, Carol de Anjou, fratele milostivului Sfînt Ludovic, face și mai mult pe tiranul. Filip-cel-Frumos, în Franța, e regele legiștilor și el refuză Papei, pe care-l combate, îl insultă și-l învinge, banii Franciei, cari sînt pentru regele Franciei.

Acum, după 1300, moare evul mediu. Războiul de o sută de ani, între dinastia lui Filip de Valois și a lui Eduard de Anglia pentru tronul frances, să nu ne înșele. E o *fosfôrescență cavalească*, și atît. Poporul încearcă, în suferințele luptelor, Statele generale, și cu burghesime, din timpul regenței viitorului Carol al V-lea, și răscoala țerănească. Ambele cad. Cînd, Franța fiind împărțită, după 1400, între prietenii regelui frances și ai regelui engles al Franciei, Parisul e pe mîinile unei plebi ucigașe, e un spasm, nu un moment de nouă creațiune.

Marea democrație organică a evului mediu s'a dus.

LECȚIA a XV-a.

Problema începutului și valorii epocii moderne

O trezire dintr'un vis rău, de desordine, de întunec, de suferință așa apare, pentru acei cari păstrează ideile trecutului, trecerea de la evul mediu la epoca modernă. „Pacea romană“ de odinioară devine *pacea regilor*. Ei, moștenitori de drept ai împăratului lumii antice, orînduiesc și conduc toate, spre binele

tuturora. Iubitori de lumină, ei sprijină o cultură nouă, pe fiind voința lor clară și sigură impune tăcere vuietului sălbatec al luptelor locale. De pe la 1400 nu se mai întâlnește în Europa apuseană — căci teoria privește această parte a lumii civilizate — decît o lume pacificată și fericită supt sceptrul monarhiei absolute.

Această teorie, care, păstrînd data tradițională pentru începerea epocii moderne, o așează cu mult mai jos decît cea medievală, are explicația ei în două motive. Profesorii de istorie găsesc că din punctul de vedere al disciplinei lor școlare e mai bine să se creadă așa. Legați de o anumită concepție a învățămîntului, ei nu înțeleg în de ajuns ceea ce întrece o anumită psihologie de catedră. Iar, pe de altă parte, istoria a fost scrisă pînă la 1700 pentru a servi regalitatea și prin urmare în cadrele regale și în spirit regal, înlăturînd tot ceea ce nu putea să intre în compartimentele monarhice, pline de războaie și de protocoale diplomatice. Pentru ca după 1700 „filosofia“ să scrie altă istorie: pamfletul „filosofic“ contra regilor „tirani“ și a clericilor „înșelători“.

Înțelegem de ce s'a crezut așa, dar să credem așa ni e astăzi cu neputință.

Am văzut ce a fost evul mediu, căruia nu i se poate face atîta nedreptate. Iar, în ce privește adevărata valoare a epocii moderne, analiza, cît de superficială, a izvoarelor ni spune cu totul altceva.

Dacă monarhia absolută înseamnă — și o altă însemnare i-ar putea fi atribuită? — un aparat de guvern — și evul mediu a cules venituri, dar n'a guvernat —, un Tesaur și — ca o consecință a Tesaurului — o armată, nicăiri în Europa aceasta de Vest nu întîlnim aceste caractere deosebitoare ale unei noi epoci.

Să luăm pe rînd cele mai însemnate țeri din această regiune.

Anglia e, supt firma, genealogică și heraldică, a Rosei Roșii și a Rosei Albe, acoperind drepturile la coroană ale ramurii de York și ramurii de Lancaster din descendența lui Eduard al III-lea, cîmpul de întrecere al baronilor autonomi, cărora li-a lăsat de-

plină libertate de acțiune moartea puternicului Henric al V-lea. „Făcătorul de regi“ Warwick, cu castelele lui totdeauna deschise, îmbulzite de clienți, gata a se preface în ostași, e stăpînul țerii. Cînd o regalitate de simplu oportunism, a Tudorilor, capătă puterea exhibînd titlurile amînduror familiilor în luptă, în mecanismul de Stat engles, și pînă în ziua de azi, nimic nu se mișcă. *Transmisiunea medievală e complectă.*

Franța „absolutistă“ a lui Carol al VII-lea și mai ales a lui Ludovic al XI-lea e o închipuire. Nu se mai poate vorbi de regele engles care cucerește pentru Anglia din dorința de a „angliisa“ și, deci, nici de reacțiunea francesă, populară, dar și națională, condusă de fenomenul mistic care e Ioana de Arc. Henric al V-lea vrea Franța, cum Ștefan-cel-Mare vrea Pocuția, ca o „moșie“ a sa, cu sprijinul, de care e sigur, al sfinților protectori. În Franța el înțelege a governa ca rege frances, franțuzește. Străin doar de unele tradiții și obiceiuri, el cîștigă prieteni: pentru dînsul sînt cronicarii partidului burgund, al ducelui aliat, dar și alții; pentru dînsul omul de autoritate și drept, clasele populare. Nemulțămirea de jos, întrupată în Ioana, e contra ostașului care tulbură și păgubește biata lume. Avea dreptate Anatole France cînd, într'un ceas de istoric, spunea că biruința Fecioarei de la Orléans a împiedecat doar ca, asupra unei Anglii semi-francisate, Franța să se întindă pe ambele maluri ale Mării. Bietul Carol al VII-lea, cu toate marile lui aspirații medievale, e o fantomă, Ludovic al XI-lea un norocos la moșteniri mai mult sau mai puțin pregătite. Nici funcționari, nici avere regală îndestulătoare, nici armată decît „companiile de ordonanță“ și „arcașii liberi“ — asemenea cu curtenii Moldovei și „Roșii“ din Muntenia —; paza regelui o au Scoțieni; războaiele le mai poartă un timp resturile „marilor companii“, distruse numai atunci, cu voia regelui, în Elveția, ca seimenii, cu voia lui Constantin-Vodă Șerban, la noi, de Rákóczy al II-lea.

Germania e mai fărîmițată decît oricînd. Nici suveran ade-vărat — Frederic un zgîrcit, Maximilian un risipitor de bani îm-

prumutați, ambii Austrieci cari, pentru moștenirea lor, făcută din peteci, exploatează teritoriile germane —, nici Capitală, cele din evul mediu fiind părăsite, nici altă armată decît aceia p care o votează dietele, dar nu se adună niciodată.

În peninsula iberică, fiecare regat, Castilia, Aragonul, Navara, creștine, Grenada, maură, trăiesc de sine, ca odinioară. În lăgărul contra Islamului în fața cetății urmașului Califilor e o armată din care n'a ieșit încă o țară. Cînd aceasta va fi, de și Carol Quintul (I-iul acolo acasă), un Austro-Burgund după tată, iea bucată cu bucată moștenirea sa, aurul e al Americii, iar oastea s'a format pe încetul din vechile contingente și cele citeva Ordine cavalerești.

Oriunde, afară de la Turcii otomani, cari sînt Bizantini, deci Romani, e tot așa. Nicăiri sistemul de Stat al antichității romane nu s'a alcătuit cu organe complete.

Italia e însă altfel. Teoria cea nouă *acolo* s'a format. Din ea au răsărit „tiranii” *principilor*. Ei își datoresc, adesea, numai lor totul și înțeleg să aibă totul în mîină. La Milan, la Ferrara, la Neapole, unde dinastia e aragonesă, la Florența, unde stăpînire, e de influență și de prestigiu, *moștenirea medievală nu e o piedecă*. Din contra, rădăcinile acestor monarhii locale sînt în ideile trecutului, întărite prin ruinele care dăinuiesc.

Aici e școala noii monarhii de drept roman. O va învăța cine va veni în Italia, cu atît mai bine, cu cît va rămînea într'însa mai mult.

LECȚIA a XVI-a.

Problema Renașterii.

S'a sfîrșit evul mediu literar și artistic din stoarcerea puterilor? Formele, așa de variate și caracteristice, pe care le-a creat au fost ele recunoscute ca incapabile de a mai represînta spiritul timpului? A scăpat omenirea din lanțurile neștiinței pentru ca pe pragul Renașterii să se oprească uimită înaintea luminii,

care niciodată nu se poate stînge, a civilizației antice, devenită singura regulă ?

Odată, nu mai încăpea discuție asupra răspunsului afirmativ. Fiecare părăsire a capitalului medieval era o ușurare pentru societatea europeană îndrumată din ce în ce mai mult spre adevăratele ei scopuri. „Gotismul“ arhitecturii ca și naivitatea literaturii erau lucruri vrednice de despreț, a căror părăsire nu s'ar putea lăuda în de ajuns. Se saluta recunoașterea lui Vitruviu Romanul ca singur îndreptător și veșnic, în ce privește clădirea, și din statuile ca prin minune desgropate se ajungea pentru întâia oară la cunoștința proporțiilor corpului, a expresiei figurii; o pictură asemănătoare se dezvoltă răpede, ca o revelație a frumuseții nebănuite.

De fapt nu e așa. În secolul al XIV-lea arhitectura gotică, fie și în forma „senațională“ a *flamboyantului*, de o cutezătoare abundență în podoabe, era capabilă de a se continua. Cele din urmă lăcașuri bisericești arată ambiție și avînt. Sculptura, care putea să acopere acum până în vârful turnului celui mai înalt toată clădirea cu decorațiile și efigiile sale de sfinți, trecuse prin zimbetul Madonelor aplecate asupra dulcelui prunc, pentru ca, în acel secol al XV-lea care e epoca școlii „burgunde“, a lui Claus Sluter, să redea tragicul martiriilor, osînda de după moarte a bieteii ființi umane, adevărul însuflețit al figurilor. Pictura pe lemn de la altare (*retables*), mosaicul de sticlă, surrogat de pictură, din vitralii, miniatura, care, ducînd în același secol la măestria în cele mărunte a lui Fouquet, n'a avut niciodată bielșugul și frumuseța din al XIV-lea secol, arată cîtă vlagă era în puțința de producție artistică a evului mediu murind. În frescă, o mare mișcare, și răsăriteană, și apuseană, dă un nou caracter de realism, adesea dramatic, și lui Cimabue și Duccio, și Sienesilor, și lui Giotto, ca și meșterilor de la Cahrië în Constantinopol și de la Biserica Domnească din Argeș.

Iar, în ce privește literatura, ea nu are să învețe de acum înainte existența scrisului latin. În tot cursul acestui ev mediu

ea a fost cunoscută, admirată și întrebuințată; fiecare e mîndru s'o citeze, fie și după extrase sau antologii; creștinii se trudesco s'o împace cu noua credință. Grecește s'a știut în Apus pe vremea Ottonilor, în secolul al X-lea, și, cu atîtea călătorii de negoț și de pelerinagii, cu atîtea ambasade, era imposibil să nu se afle oameni, ca Liutprand de Cremona, cari știau chiar foarte bine limba ajunsă a fi oficială în Imperiul de Răsărit. N'a fost de nevoie deci să se aștepte sosirea în Italia a Grecilor fugari înaintea năvălirii turcești.

În secolul al XIV-lea, Franța dă o legiune de traducători din latinește: pentru Tit Liviu, Vegețiu, Aristotele, trecut în limba Romei (Raoul de Presles, Berchuire, Nicole Oresme). E o sarcină care se primește bucuros la Curtea regelui Carol al V-lea. Din latinește se ieav, de o Cristina de Pisan, și termini cari nu vor putea să rămîie. Un jargon de latinisare strică bunul vechiu stil frances. Și, în același timp, sentimente moderne se îmbracă în versul savant al idilicului Charles d'Orléans, al tristului, revolutatului François Villon. Universitatea din Paris răspîndește încă autoritatea ideilor ei.

Dacă deci s'a ajuns la o schimbare, care va deveni totală, dîndu-se măcar o spoială de Renaștere vechilor castele regale din Franța, mai interesante în prima lor formă, aceasta se datorește noilor condiții politice și sociale.

Prințul, cu sau fără coroană regală, a ajuns a stăpîni. El suprimă libertatea claselor populare, autonomia orașelor, tot ce e spontaneitate și puțință de liberă adaptare. Dar el nu poate crea în aceleași proporții ca orașele solidare, marile cetăți de industrie și comerț, a căror sforțare continuă, atît de roditoare, s'a curmat acum. Pentru el își va face castelul, ca pentru un singur om, și Curtea lui, pentru el, ca Malatesta de la Rimini, care veșnicește astfel amintirea iubitei lui „dive“ Isotta, capela de proprie închinare, pentru el statuile de ornament, frescele de gloriificare. Totul mic, răpede, ieften. Liniile romane ajung. Și, în locul literaturii libere, inspirîndu-se de la viața

largă a categoriilor sociale, trăind puternic, imnul, oda, biografia de laudă, istorie de proslăvire, — covoare întinse în calea puternicilor, — poezie de coteț și prosă de anticameră.

E o împușinare și o încătușare. Iar, dacă vom ajunge la un Ariosto, la un Tasso, la un Ronsard, la un Shakespeare, nu e pentru că formele au creat fondul, ci pentru că *în forme a trecut un spirit de realități care sufla neîntrerupt încă din adâncul evului mediu.*

LECȚIA a XVII-a.

Problema turcească.

Mai stăruie părerea că așezarea Turcilor otomani sau osmanlii în Europa a fost o serie de acte de sălbătăcie fanatică și furioasă din partea unei întregi oștiri năvălitoare care avea drept scop cucerirea și dominația. Intre noii veniți și indigenii creștini ar fi fost o luptă pe viață și pe moarte, determinată de un antagonism religios peste care nimeni n'ar fi putut trece. Un regim de stoarcere și sîngeroasă barbarie s'ar fi așezat asupra creștinilor de toate rasele, cari și-ar fi avut în tot momentul primejduită averea, onoarea și viața. Totul în folosul unei societăți „păgîne“ care n'avea în vedere decît interesele ei și nu întrebuița alte mijloace decît ale teroarei.

Numai cît *nu* e așa.

Să cercetăm, în adevăr, ce erau Turcii otomani la apariția lor, ce reprezentau creștinii peste cari ei au venit, care a fost regimul inițial introdus de oamenii lui Urcan și Murad și ce sens real are creațiunea lor.

Fusese odată în Asia o contrafațere a califatului de Bagdad, datorită „barbarilor“ lui, Turcii încă rătăcitori din Asia Centrală. Ei purta numele întemeietorului acestui nou „Imperiu“ : Selgiuc. Cuprinzînd Mesopotamia, parte din Siria, Asia Mică, Statul Selgiucizilor a durat, distrugînd Armenia și ducînd în captivitate un împărat roman de Orient, până la ciocnirea cu puternica

alcătuire care imita în rosturile ei civile și militare străvechea Împărăție a Chinei, Tatarii lui Gînghîz-Han. Cînd aceștia, peste șesul rusec, au ajuns pînă în Carpați, Asia Mică a putut redeveni liberă supt Turci. Un Sultanat anatic s'a desfăcut răpede în emirate. Unele, puternice, în interior: Chermian, Marele Caraiman („Caraimanul“; numele muntelui de la noi vine de la vre-un antreprenor de cășării de acolo, din Anatolia); altele, pe locul cetăților Smirna, Efes, Milet, țineau Marea; cel mai la o parte, lîngă Marea de Marmarâ, cel mai sîrac și mai fărî viitor, era al acestor Osmanlii.

Bizantinii, ocupați cu discordii civile (Ioan Paleologul contra lui Ioan Cantacuzino), i-au chemat ca pe cei mai iefteni și mai puțin periculoși dintre mercenari. Apoi, de la un timp, nu i-au mai trimes acasă, ci i-au reținut lîngă Galipole, într'un lagăr permanent. Un cutremur de pămînt i-a introdus în orașul părăsît. Lucrînd acum pe sama lor, ei erau, în lungul și latul Peninsulei Balcanice, hojii tuturor drumurilor. Lipsită de orice ajutor, populația a fost silită adesea să cadă la învoială cu dînșii.

Și, într'un secol, șeful urmașilor în a doua generație ai acestor simpli bandiți a ajuns a fi la Cîntantinopol Împărat roman de lege musulmană. Prin ce minune?

Să ne uităm la lumea creștină pe care au aflat-o Turcii.

Imperiul bizantin, „latinisat“, supus tot mai mult influențelor regionaliste ale Apusului, e compus din trei fragmente: Cîntantinopolul cu Ținutul încunjurător, un fel de „Enos-Midia“, Salonicul, care va fi vîndut Venețienilor, de la cari prin luptă va trece la Turci, și Moreia, cu despotatul lacedemonian de Misthra. Nicio putință de apărare față de un atac din orice parte. Sîrbii se usaseră pe urmele ambiției, depășitoare, a lui Ștefan Dușan, teribilul Țar. Supt fiul lui, Ștefan Uroș, „Imperiul“ se sfarmă; mai este un „craiu“, Vîlcașin, un Despot, prin legătura de familie cu Bizanțul, Uglieșa: ei se bat cu Turcii, în 1371, la rîul Marița. Văile macedonene sînt pline de Voevozi și prinți. Lazăr, urmașul lui Uroș, va fi un cneaz, titlul imperial rămî-

vînd pentru rudele din Tesalia ale lui Dușan; fiul lui Lazăr e Despot bizantin, ca noua dinastie a Brancoviciilor. Bosnia trăiește la o parte supt regele ei; un ducat se întemeiază în Herțegovina. Ștefan se mută la Belgrad pentru a găsi sprijin la Unguri, Gheorghe Brancovici, pe țermul Mării, în Zenta, poate avea ajutorul Veneției. Iar Bulgaria se rupe, după Țarul Alexandru, în trei regiuni istorice naturale: centrul din Tîrnova pentru Șișman, malul Mării, bizantin, pentru Dobrotici, colțul sîrbo-bulgar de la Vidin la Niș supt Sracimir. Veneția, în luptă cu Grecii, în Moreia, curtenește pe „Împăratul Turcilor“ Murad. Noi, apăream abia la Dunăre.

Turcul e, oriunde, bine venit. De el se servește oricine în luptele cu vecinii. El e *chemat* și *instalat* astfel.

Din partea lui, fără capital de tradiții, el se adaptează ușor. Prinții șefi de bandă, prinși și ei de curentul Apusului, sînt un fel de cavaleri, *celebi*, „*cilibii*“. Ca o „frăție de ...cruce“ se leagă între tînărul Sultan Musa și Mircea al nostru. Noțiunea de suzeran și vasal e acceptată de Otomani: în ultima calitate Domnul muntean ține Dunărea bulgărească.

Se ajunge la un adevărat Stat, la care, de fapt, *toate rasele colaborează*. Mai ales cînd se face sacrificiul renegării, adesea nesincere (Marele Vizir al lui Soliman Măreșul, Mohammed Socoli, Sîrb, înoiește Patriarhatul din Peci-Ipec, unde-și pune rudele creștine, Macarie și Antonie). Tratatc se încheie în grecește, și acte imperiale se dau în slavonește. Rămasă creștină, fata lui Gheorghe Brancovici se intitulează „Împărăteasa Împăratului, Țarului, Murad“.

Dar și creștinii rămași creștini ajută acest Stat, pe care-l simt și al lor.

Haraciul, o moștenire de la Arabi, pe care, la noi, supt Brîncoveanu, îl plăteau și Turcii, nu e strîns de funcționarii pe cari Sultanul nu-i are, ci de bătrînii satelor. Întregi regiuni se bucură, în schimbul unei sume de bani, strict fixată, de o com-

plectă autonomie. În genere, Turcii, cari-și au legea din Coran, *șariatul*, și pentru cari nația e religie e tot una, lasă grija fiecărui popor, cu legea lui, șefului bisericesc: Patriarhul grec, cel armean, căpeteniile Evreilor. Impositul de sînge nu revolta decît arare ori: a da un copil Țarului, Împăratului, e a-l „înscris la școala militară“, „a-i face carieră“ : din acești fii „ai Împăratului-Părinte („Padișah-babă“), copiat, de altfel, după „fiii de Turci“ și „fiii de Franci“ ai Bizanțului, cum spahiil călări nu sînt decît stratioții bizantini, iese șefii Împărăției. Aceasta e profund democratică : toți sînt robii singurului om liber de sus; ei n'au familie, nici avere; fiecare poate să se ridice oricît de sus. De obicei „săracii Împăratului“, în toate conflictele, au dreptatea.

Astfel mii și mii de oameni au trăit mulțamiți supt acela pe care-l priviau ca pe Domnul lor firesc (Grecul Critobul din Imbros a avut să arăte, în cartea lui grecească despre Mohammed al II-lea, că acesta se trage din Împărății bizantini, al căror titlu îl și luase în grecește). O nouă Romă răsărise în Orient, întrebuițînd, cu o religie *oficială* ca a vechilor Cesari, toate forțele umane ce-i stăteau la îndemînă și dînd fiecăruia rolul la care-l chemau puterile sale. Cu aceasta însă se întemeiază și cresc Statele. Romanul de lege arabă Soliman va fi astfel Cesar de organizare, de etichetă ca ale predecesorilor lui creștini.

LECȚIA a XVIII-a.

Problema monarhiei ludovicieni.

Anume obișnuințe și interese presintă Revoluția francesă, factor generator al lumii contemporane, ca viind dintr'o reacțiune împotriva monarhiei absolute, tiran stăpînind și conducînd sau împiedecînd orice mișcare a societății, monstruoasă formațiune care ar fi săcătuit toate mijloacele de energie și de avere ale unui mare popor, pricinuitoare neobosită a unor războaie de glorie care au aruncat în miserie atitea din teritoriile europene.

Și această monarhie absolută s'ar întrupa cu toate defectele și crimele ei în marele rege al Franciei secolului al XVII-lea, în Ludovic al XIV-lea. Peruca lui maiestooasă, înfofoleala în danțele, călcăile pretențioase ale încălțăminții lui, întregul lui pompos portret contribuie să-l facă a fi considerat ca simbolul acestei apăsări și stoarceri care a cerut neapărat intervenția liberatoare a Revoluției.

Nu se ținē în samă faptul că mijloacele de acțiune ale absolutismului, pe care le-a creat sistemul napoleonian, ieșit tocmai din Revoluție, și descoperirile tehnice ale veacului al XIX-lea, lipsiau atunci, că nu se poate concepe tirania imixtiunilor nefectate fără funcționarii pe cari-i pune în mișcare mecanica telefoanelor și telegrafelor noastre, că războaiele lui Ludovic, oricâtă grijă de glorie ar fi fost în scopurile lor, au complectat fireasca graniță de Răsărit a Franciei, mușcată până atunci de *enclavele* spaniole, de la Cerdagne și Roussillon la Franche Comté burgundă și de acolo la Țerile-de-Jos. Și mai ales se confundă o pompă extraordinară, adusă mai ales de Ana de Austria, mama regelui, din Spania ei, care o avea de la Arabi, aceștia de la Bizanț, iar Bizanțul de la marile monarhii asiatice, cu puterea însăși în adevăr și deplin exercitată.

O cercetare mai atentă ajunge a desluși care e caracterul adevărat — și care sînt și originile — acestei monarhii, pe care, pentru a o deosebi de alte „absolutisme“, până la acela, actual, al șefilor de guvern, exponenți de partide, aș numi-o ludoviciană, precum alt fel de a governa se numește curent: napoleonian.

Am văzut că în secolul al XV-lea regalitatea francesă se servește de aceleași mijloace ca în evul mediu, fără nicio schimbare importantă, fără nicio adevărată creațiune. Unitatea însăși a Franciei se face prin simple accidente de persoane în dinastiile provinciale de Provența, de Burgundia și de Bretania. Casnic, străin de petreceri — care l-au isprăvit răpede după căsătoria cu vioaia și capricioasa princesă englesă Maria —, Ludovic al XII-lea represintă mai curînd tipul burghesului frances medieval.

Dominat de sentimente medievale e și strălucitorul fiu al Lui-
sei de Savoia, care-i aduce însă și simțul de Curte al Italiei sale,
Francisc I-iu. Mai presus de scopurile sale politice la Milan, el
se coboară în Italia fiindcă o astfel de călătorie militară e cea
mai încântătoare din distracții. O viață de zbuclum și de plăceri
se închiagă greu într'o serie de acțiuni politice. Și fiul lui, Hen-
ric al II-lea, mort de un accident de *tournoi*, arată că moște-
nise aceste preocupări ale fluturatecului său părinte.

Principatul italian se introduce și se popularizează în Franța
prin acțiunea Ecaterinei de Medicis, soția acestui Henric, tutoa-
rea copiilor ei regali, Francisc al II-lea, Carol al IX-lea și Hen-
ric al III-lea. Curtea devine o realitate. „Batalionul de dame“
al reginei-mame conduce politica. Peste luptele religioase ale
unei nobilimi vanitose, torturată de ambiții, strălucirea acestei
mici lumi de curtisani, între cari și Petru Cercel al nostru, se
păstrează. Intriga încurcă împrejurările și lovitura de pumnal,
ca în cazul ducelui de Guise, omorât în apartamentul regelui,
li dă sîngeroasa soluție trădătoare.

Dar iată că familiaritatea spirituală a „săracului“ Henric al
al IV-lea, dușman al tuturor formelor, se interpune. Cîtă dis-
tanță de la zglobiul amant bătrîn și jucăușul tată de familie până
la imponentele zorzoane ale nepotului de fiu!

Trecerea o face vice-regatul, viziratul, supt bietul rege bol-
nav Ludovic al XIII-lea, al cardinalului Richelieu, al urmașului
acestuia, cardinalul Mazarin, în momentul cînd solemnitatea
castillană se instalează la Curte cu mindra regină Ana.

Să nu pierdem din vedere că Richelieu, care desființează re-
gionalismul medieval al guvernatorilor de provincie, care su-
primă orașele de libertate ale calvinilor și suie pe eșafod și pe
cel mai de aproape favorit al Suveranului său, represintă, ca epis-
cop și cardinal, felul de a vedea al monarhiei pontificale, al
perfectei ierarhii romane. E, printr'însul, un fel de *papalizare*
a monarhiei de drept divin. La moartea lui, cu toate viitoarele
tulburări ale Frondei damelor și prelaților de Paris, ea e gata.

Ludovic al XIV-lea o primește numai și-i joacă teatral rolul.

El a moștenit de fapt mai mult pe cei doi cardinali decât pe bunul, blegul său părinte. Și grija cea mai mare îi e să n'aibă un ministru, prefăcându-se el însuși în ministru al propriei sale regalități.

Nu-i trebuie nobili ca ajutători. În Versailles, creațiunea sa, care nu e decât o copie, cu alt zeu, a Escorialului lui Filip al II-lea, el ține supt cheie această aristocrație care poate fi periculoasă numai în provincie, acasă la dânsa, unde-și are vechile rădăcini trainice. Birocrat, ca și Fouquet, intendentul de Finanțe pe care din gelosie l-a răsturnat și osîndit, el caută oameni activi, buni contabili, între burghesi sau între cei cu sistemul de lucru burghes.

Se poate zice astfel de această vreme,—pe care o va înlocui, de alminterea, alta, a regilor timizi, ascunși în „micile apartamente“, fricoși de decor și pompă—, că ea represintă, înainte de toate, pe lângă utillsarea acestei burghesii din orașele moarte ca valoare politică în Războiul de O sută de ani, *educația* ei pentru un rol pe care fără această educație n'ar fi fost niciodată în stare să-l joace.

EECȚIA a XIX-a.

Problema „filosofiei“ reformatoare.

Contra monstroasei cetăți a absolutismului — continuă a se spune și astăzi — se ridică în secolul al XVIII-lea propaganda, conștientă, activă, solidară, sigură de scopurile ei, a „filosofiei“ din Franța, care ajunge a stăpîni, răpede, și spîritul celorlalte națiuni. Și în fruntea acestei opere reformatoare, în domeniile economic, social și politic, stau trei scriitori ale căror sforțări ar fi fost convergente: Voltaire, Montesquieu, Rousseau. Iar „ideile noi“ se cuprind într'o vastă Biblie care e *Enciclopedia* din Paris, într'un scurt și hotărîtor catehism, *Contractul social* al lui Rousseau.

De fapt niciunul dintre cei trei iluștri scriitori n'au avut în vedere o revoluție și n'ar fi fost dispuși a-i conduce mersul.

Ca și la toți ceilalți „filosofi“, scopul lor e numai acela de a „lumina“ pe contemporani, de a-i scoate din confuzia tradițiilor și formelor istorice pentru a-i face să înțeleagă necesitatea creațiilor unitare, logice, pur raționale.

Voltaire e un fiu al burghesiei, de care, în ce are mai cult și mai bogat, nu s'a despărțit niciodată și n'a vrut să se despartă. E „revoluționar“ la douăzeci de ani pentru a se face mai iute vizibil. Bastiliei trebuia să-i fie recunoscător pentru că în confortabilele-i cămăruțe a găsit un spor de popularitate. S'a dus în Anglia, într'o călătorie de prestigiu intelectual, și mai-mai să rămie acolo. A laudat „secolul lui Ludovic al XIV-lea“ și „secolul lui Ludovic al XV-lea“. A primit pensii de la Curte și, cînd i-au fost refuzate, s'a plîns doamnei de Pompadour. A vrut să între în serviciul lui Frederic al II-lea și, izgonit, a aruncat insulta unde-și întinsese limbușirea. A rămas curteanul talentelor și frumusețel Ecaterinei a II-a. Instalat ca un prinț la Ferney, pe teritoriu liber, a luat drepturi feudale și a exploatat lucrători la ceasornice. A venit spre moarte la Paris pentru a primi ovații de la toată nobilimea, cu Maria-Antoinetta în frunte, precum în „exilul“ său se oferise admirației tuturor prinților.

Montesquieu e un sever magistrat, rămas totdeauna cam provincial, care începe scriind pentru doamne, în *Lettres persanes*, o critică supt perdea a ultimilor ani din Domnia lui Ludovic al XIV-lea. Despre decăderea romană vorbește fără alușii, iar obiectivul „Spiritu al legilor“ e o carte de analiză rece pentru cugetători.

Geneves și rămas astfel, până la capăt, „cetățean“ cu mindrie al unei aspre oligarhii închise, Rousseau își părăsește mica patrie pentru a exercita lipsa de profesie, în poalele femeilor pe care le exploatează și le batjocurește, în suita ambadorului din Veneția pe care-l insultă, în societatea unei femei de rînd, pe ai cărei copii îi aruncă în stradă. Parasit extraordinar de insolent, el cultivă ca diletant fără convingere și căldură paradoxul. De „Noua Heloisă“ a lui s'au desgustat sentimentalii.

„Émile“ trăiește numai pentru o pedagogie rutinară, iar „Contractul social“, evident menit să fie un articol de „Enciclopedie“ n'a fost așa de mult cetit, cum „Enciclopedia“, însăși, așa de scumpă, n'a putut răsbate.

De fapt, curentul de reforme e *mai vechiu*.

Descartes, puind totul pe silogism, dă direcția. De la *Cogito ergo sum* pleacă raționalismul care disolvă organisme și pune în loc simple alcătuirii mecanice. „Zeița Rațiune“, primblată la Paris de revoluționari, e o fiică a cugetării lui.

Îndată o societate superficială adoptă, în toate domeniile, metoda, așa de potrivită, de altfel, cu tendințele geometrice ale spiritului frances. Planul de educație pentru ducele de Burgundia, nepotul de fiu al lui Ludovic al XIV-lea, e un program revoluționar. *Télémaque* al lui Fénelon dă liniile noii societăți construite pe simple baze de logică. Idomeneu, regele Salentei, e, contra Suveranului care este, Suveranul care trebuie să fie.

Regentul în numele copilului Ludovic al XV-lea, ducele de Orléans, minte bună pe un caracter rău, vine imediat cu o reformă a Franciei, cu care n'a putut răzbi. Dar de acum toată nobilimea, apoi și cu Suveranul în frunte, e reformistă, gata a părăsi poziții pe care le crede usurpate. Clerul „deist“ tot așa, iar Parisul veșnic tulburat dă vastele ecouri ale stradei sale. Revoluția de la 1789 nu începe tulburările, ci e la capătul acelor care ocupă aproape tot secolul.

Lipsia proba că „republica“ lui Rousseau e posibilă. America o dovedește, dar în altă lume, pentru alt popor, cu alte moravuri.

LECȚIA a XX-a.

Problema Revoluției franceze.

Între revoluția coloniilor engleze din America și Revoluția francesă e o foarte mare deosebire supt toate raporturile: punct de plecare, principii de base, clase participante, metode întrebuintate.

Americanii pleacă de la o călcare de drepturi din partea Metropolei, din partea regelui, adică a celor cari vorbesc în numele lui, miniștrii. Ei au un statut, acela care s'a dezvoltat de la sine în țara cea nouă, unde s'au dus, ca *dissentieri*, ca să se închine lui Dumnezeu așa cum vreau, ca nemulțămii de o nouă ordine de lucruri, impuse și altele, pe care o judecă ilegală. Regele l-a aprobat; prin *charta* lui, prin atita sînt ei legați de Anglia, din care nu se socot a face parte pentru că nu participă la jocul liber al instituțiilor ei. Acasă, în vechea patrie, crește din ce în ce gelosia față de ei, aceia cari au constituit prin vitejie, muncă și stăruința în acele locuri așa de îndepărtate un fel de „Romanie“ de-a evului mediu. Producători, până atunci, de materii prime, pe care trebuie să le vîndă numai metropolei și în condițiile singure pe care le vrea aceasta, ei se gîndesc a fabrică, a-și cîștiga și întreținea propriile relații de comerț. Și aceasta tocmai în momentul cînd societatea englesă are impresia că slăbesc propriile ei mijloace, cînd ceva din spiritul monarhic continental a trecut strămoșii. Deci, în tentativa care se face de a lega silnic producția indiană cu acest deșeu, America, se produce conflictul: ceaiul vărsat în Mare de o mulțime care, înbrăcată ca Piele Roșii, se și distrează.

Nimic nu e gata pentru războiu. O miliție pentru hoți și pentru sălbateci trebuie să devie o armată. La început ceia ce învinge nu e puterea, ci condițiile de luptă, favorabile răsculaților, calitatea inferioară a unor trupe germane cumpărate ca niște sclavi.

Și, a doua zi după consolidarea victoriei, spiritul lui Rousseau, care a cucerit pe Franklin pe timpul cînd acesta stătea în Anglia, impune căutătoilor *unei nouă base de drept*, unei „charte“ *către ei înșii*, metoda unei adunări populare elaborînd o Constituție, cum Anglia n'o avuse niciodată, nu căutase a o avea, n'o credea necesară pentru prosperitatea și dezvoltarea ei.

Dar acești oameni sînt „fermieri“, razeși, *gospodari*. Ei știu că nimic nu se poate face fără ordine și că aceasta nu poate fi garantată decît numai de autoritate, *fără ca pentru aceasta*

să se încerce, pe motive abstracte și cu cadre artificiale, o centralizare. De aici autonomia completă, legislația deosebită a fiecăreia dintre provinciile devenite un Stat, de aici existența a două Adunări: cea pe State opusă aceleia care înfățișează numai socoteala numerică a capetelor. De aici acea putere a președintelui, care, până azi, întrece pe a multora dintre Suveranii constituționali ai Europei.

Cînd vestea acestui mare și răsunător succes, al unei societăți nouă, clădită pe bazele de raționism ale „filosofiei“, ajunge în Franța, ea găsește un mediu revoluționar gata să se manifeste prin fapte. Regele, „filantrop“, „bun cetățean“, nu vrea puterea, preferîndu-i aplausele „oamenilor liberi“; cler și aristocrație oferă, din convingere ca și din snobism, toate privilegiile lor; burghesia crede că așteaptă de prea multă vreme în țara pentru care muncește mai mult decît alții. Revoluția se va produce; ea e o datorie teoretică, o necesitate morală, un act de omagiu față de biruitoarii de peste Ocean, un mijloc de a satisface vanitatea națională, care nu vrea ca ideile ei să creze o față pentru alții.

„Zilele revoluționare“, care sînt la basă istoriografiei și în capitolele învățămîntului istoric, nu trebuie să ne înșele, cum, de altfel, prin sălbătăcie, dar mai ales prin lipsa lor de frumuseță și inteligență, prin sîngeroasa lor prostie, nu pot cîștiga decît pe aceia cari au tot interesul de a pastra „ideile de la 1789“ ca temelie al societăților moderne, clădite pe o „libertate, egalitate și fraternitate“ pe care o apreciem fiecare, după onorurile răpitate prin silă și intrigă, după averile dobîndite adesea prin furtul legal și ilegal, după cea mai mare brutalitate pe care a cunoscut-o omenirea. Și fără cedarea ministerială pe chestia represintării duble a stării a treia, și fără admiterea de către rege a lucrării ordinelor împreună și a votării pe capete, și fără frasa celebră, dar ridicul de teatrală a lui Mirabeau, apoi și fără distrugerea unei cetăți medievale care era un „domiciliu silit“ pentru tinerii de bună familie, dar și de purtări proaste,

fără năvală desordonată a precupețelor din Paris, plătite sau momite de intrigi dinastice și străine pentru „a da pîne Parisului“, tirînd între capete de curînd tăiate pe rege, regină și fiul lor, fără fuga de la Varennes a lui Ludovic cel totdeauna blînd și totdeauna flămînd, fără toate acestea *revoluția s'ar fi făcut*.

Și s'ar fi făcut așa. O stare de spîrit s'a transpus imediat în fapte de cîteva sute de oameni cărora li lipsia orice experiență proprie, orice simț istoric, orice grijă pentru legi, pe care le credeau căzute în desuetudine, și cari n'aveau alt îndreptariu decît logica perfectă a ușoarelor lor silogisme. În loc de state-generale pentru dificultățile financiare ale Statului, Adunarea Națională; în loc de un rege guvernînd, unul tolerat temporar, în loc de miniștri la lucru comitete parlamentare incapabile de a recunoaște în adevăr și de a cîrmui de fapt ceva. Furioasă centralizare, culminînd în oameni cari sau sînt tirani sau acopăr cu numele lor anarhia; totală ignorare a caracterului național, ieșirea din contiuitate și interzicerea de a se întoarce vre-odată la dînsa, asimilarea întregii omeniri după concepția, nulă, a „omului“ abstract.

Cînd însă așa ceva se petrece, castelul de hîrtie se dărîmă. Dar, cum materialele sînt mai grele de cum admite comparația noastră, ele strivesc pe meșterul constructor. Alții vin la rînd, și li se întîmplă tof așa. Majoritățile desordonate n'au nicio valoare; orice minoritate organizată le domină.

Ea a fost întăiu minoritatea tiraniilor asasine ale eșafodului. Dar astfel de regimuri nu pot trăi. Și, din fericire pentru Franța, locul de stăpînire l-a luat o altă minoritate organizată: *a armatei*.

LECTȚIA a XXI-a.

Probleme napoleoniene.

Trăim în lumea lui Napoleon și ne-am deprins a privi pe împăratul încoronat de singurul său geniu ca întemeietof prin spontaneitatea, neinfluențată, a propriului său geniu, al acelei

noi ordine de lucruri în care trăim astăzi, de bine, de rău, fiecare nație, cu excepția Englesilor, în afară de ceia ce crease ea însăși până atunci.

O analiză strînsă a celor întîmplate după abdicarea Revoluției franceze ajunge a ne face, fără să tăgăduim geniul de afirmație și neconținută, îndrăzneță creațiune, să ni schimbăm părerea asupra omului cum n'a mai fost, care face lucruri cum nu s'au mai văzut.

Întăiu e sigur că, și fără lupta pe cheiurile Seinei a lui Bonaparte cu ceata năvălitoare a oamenilor trecutului, regaliștii, cari alergau la prada cadavrului revoluționar, Revoluția *abdicate*. Incercase toate formele și usase pe toți oamenii; ea muria de moartea bleagă a regimurilor care nu pot trăi, se istovia în neputință și expira în ridicul.

Intors din Egipt, unde imitase pe Alexandru-cel-Mare, pe care-l aveau în minte, de sigur, ca și pe Cesar, toți absolvenții de școală militară la sfârșitul secolului al XVIII-lea, generalul biruinților din Italia n'a făcut decât să constate agonia pe care a avut caritatea de a o scurta.

Dar el n'ar fi făcut un singur pas, dacă n'ar fi ajuns a fi, el, *generalul care se amestecase mai puțin în politica de partid, care era, deci, mai nou, represintantul armatei.*

Nu al unei armate care e numai armată. De loc. Bonaparte nu s'a „napoleonizat“ prin pronunțiamentul unor trupe rebele contra Constituției ca unul din mulții imitatori stîngaci cari au trecut de la o uniformă la alta stăpînirea republicilor sud-americe. Armata era, atunci, oriunde pe harta Europei s'ar fi găsit ea, *o formă, forma cea mai deplină și cea mai curată a Franciei.*

În fața și împotriva pseudo-Franciei politicianilor profitori, exprimați în chipul cel mai antipatic prin regaliștii sau indiferenții cari-și instalaseră epicurismul pe tronul în trei al Directoratului, armata e represintanta autentică, emanația directă a „maselor populare“, adecă, pentru a nu întrebuița un termen de materialism discreditat, a acelor mii de sate ale țerii în care

fără nicio prefacere din partea școlii inspirate de Renaștere trăia seculara tradiție a țerii. Acești tineri de la țară, alături de bune elemente muncitoare de la orașe, aveau dreptul de a cere pentru dânșii, pentru *omul lor* acea putere pe care fericiții luptători de coterie și-o treceau unii de la alții pentru singurul lor folos. Ei represintau o suferință și o glorie, stăte de serviciu însemnate cu sînge, dar, în același timp, represintau ceva de care, încă de mult, societatea civilă era incapabilă: o ordine, deci: o *ascultare* și o *ierarhie*. O adevărată ierarhie, în care nu era unul care să nu poată învedera oricui de ce ocupă locul unde se găsește și se bucură de onorurile care-l încunjură.

De la el, afară de privirea lui sigură, de desprețul pentru forma, cu care în niciun domeniu nu se cîștigă bătăliile, de nevoia lui de a vedea cine e mai capabil să îndeplinească fiecare punct dintr'un imens program, omul n'aducea nimic decît cunoștința, la început superficială, foarte solidă niciodată, a istoriei lumii și, înainte de toate, a țerii sale, pe care *în necesitățile ei organice n'o schimbare și nu putea s'o schimbe nimeni*.

Lovitura contra Camerei celor Cinci Sute nu e decît, în colaborație și cu fratele lui, mai învățat și mult mai experimentat, Lucien, decît reeditarea unui capitol din viața lui Cromwell: împrăștierea cu armata a unui parlamentarism decăzut și compromis.

De a doua zi, el ar fi putut să facă apel, nu numai la oamenii cei mai capabili — și rare ori s'a făcut o selecție mai cutezătoare și mai potrivită —, dar *la toată energia inovatoare a Franciei însăși. S'o întrebe neconținut, s'o descopere în nesfîrșitele ei potențialități, s'o ajute în ceia ce însăși putea să deie de acum înainte*.

În loc de aceasta uriașul semi-doct se inspiră de lecțiile primite la școală, de cărțile cetite în trecut. După ce înlăturase din moștenirea revoluționară toată superfețata „ideologiei”, de care-i era scîrbă, reținînd numai *situații* pe care nimeni nu le-ar

fi putut schimba, și bun bucuros că ele s'au făcut fără lupta și riscul lui, el a reluat întâiu sistemul lui Ludovic al XIV-lea, al *frontierelor naturale*, căruia, tot după idelle secolului al XVII-lea, i s'au opus *coalitiile europene*. Toate războaiele primului consul și Împăratului sînt determinate de aceste reminiscențe. La Moscova el apăra hotarul de la 1700.

Dar, pe o vreme cînd tot spiritul societății ajunsese a fi dominat de modelele antice, mai ales romane, așa cum apar în „Viețile” lui Plutarh, el a contrafăcut, întrecînd însăși opera pe care o imita, pe Cesar. Și astfel în afară el a lucrat ca *pentru o singură lume, în stare de a fi stăpînită cu o singură voință*, iar în lăuntru a presidat, mai mult decît atîta: a făcut bucată cu bucată, în legi, instituții și lucrări de utilitate publică, o *Renaștere antică*. Și, ca și cealaltă, *nu una a spiritului, care era imposibilă, ci numai una a formelor*.

Le avem astăzi pe amîndouă: în cultură pe cea de la 1400, în viața politică, afară de ornamentul nepotrivit al Parlamentelor de formă englesă, pe cea de la 1800. Și, precum la cea d'întăiu am regretat pierderea marii originalități a evului mediu, tot așa aici regretăm o *întreagă comoară părăsită, de la des-groparea și fructificarea căreia atîrnă tot viitorul omenirii*.

TABLA LECȚIILOR

	<u>Pagina</u>
<i>Cuvîntarea la deschiderea cursurilor.</i>	3
Lecția I-iu : <i>Probleme de preistorie</i>	6
„ a II-a : <i>Probleme orientale</i>	9
„ a III-a : <i>Probleme elenice</i>	12
„ a IV-a : <i>Probleme romane</i>	16
„ a V-a : <i>Probleme creștine</i>	19
„ a VI-a : <i>Probleme barbare</i>	22
„ a VII-a : <i>Problema noilor State</i>	25
„ a VIII-a : <i>Problema populară în evul mediu</i>	29
„ a IX-a : <i>Problema evului mediu</i>	31
„ a X-a : <i>Problema relațiilor dintre Răsărit și Apus.</i> <i>Iustinian și Carol-cel-Mare</i>	35
„ a XI-a : <i>Problema regalităților medievale</i>	38
„ a XII-a : <i>Problema papalității</i>	41
„ a XIII-a : <i>Problema cruciatelor</i>	44
„ a XIV-a : <i>Problema închiderii evului mediu</i>	46
„ a XV-a : <i>Problema începutului și valorii epocii mo-</i> <i>derne</i>	49
„ a XVI-a : <i>Problema Renașterii</i>	52
„ a XVII-a : <i>Problema turcească</i>	55
„ a XVIII-a : <i>Problema monarhiei ludovicience</i>	58
„ a XIX-a : <i>Problema „filosofiei“ reformatoare</i>	61
„ a XX-a : <i>Problema Revoluției franceze</i>	63
„ a XXI-a : <i>Probleme napoleoniene</i>	66

❖
Tipografia
„Datina Românească“
Vălenii-de-Munte
❖

Prețul: 20 lei.